

Magyar néprajz, 1988

Bag. Néprajzi tanulmányok I-II.

Szerkesztette Asztalos István–Korkes Zsuzsa. Petőfi Múzeum, Aszód, 1988. 281, 294 l. (Múzeumi füzetek 35–36.)

A Galga völgyében fekvő települést az 1950-es évek elején tulajdonképpen Martin György fedezte fel a néprajz számára, amikor a néptánckutatásban ritkaságszámba menő falumonográfiáját elkészítette (*Bag táncai és táncélete*. Néptáncosok Kiskönyvtára, Budapest, 1955.). Ez a ma már klasszikusnak számító gyűjtés természetesen szintén helyet kapott a kétkötetes munkában, *Felföldi László* gondozásában. A tudománytörténeti jelentőségű kutatómunka folytatását az 1980-as évek elejétől az aszódi múzeum és a helyi tanács egyaránt szorgalmazta, aminek nyomán több éves kollektív kutatómunka eredményeként 12 tanulmány készült el a Bag néprajzi arculatát leginkább jellemző témakörökből.

A település, építkezés és a lakáskultúra közel egy évszázados alakulását *Csukás Györgyi* tanulmánya tárja eléink, gazdag néprajzi anyag kíséretében. Említést érdemel a lakóházak huszadik századi átalakulását rögzítő példatár. *Bellon Tibor* a település gazdálkodásának történeti formálódását rekonstruálja. Részletes képet nyújt az úrbéri egyezségről és a tagosításról, majd a gabonatermelés és az állattartás hagyományos módjáról. A szőlő-, gyümölcs- és zöldségkertészet századunk elejétől lendült fel a piacozás kapcsán. Bag földrajzi neveit 247 tételben adja közre *Balázs József*. Speciális helyi foglalkozást ismertet *Hála József* a kötőrőkről és kövezőrőkről szóló tanulmányában. A kötőrők vándorlásainak térképre helyezése széles távolságot fog át Trencséntől Temesvárig.

Az első kötetben kapott helyet az emberi élet nagy fordulójának ismertetése: *Szendrei Eszter* a születés és a kisgyermekkor hagyományait gyűjtötte össze, *Korkes Zsuzsanna* a lakodalmi szokások monografikus feltárását végezte el, *Madar Ilona* a temetkezési szokásokat vette számba. A következő kötetet indító tanulmányában pedig a római katolikusok vallásosságáról nyújt rendkívül sokrétű áttekintést. *Tóth Judit* a jeles napi szokásokat és hiedelmeket Adventtől a naptári év sorrendjének megfelelően írja le.

A település korán polgárosodott népviseletét *H. Bathó Edit* alapos tanulmányából ismerhetjük meg. A század elejétől bekövetkező változásokat az egyes öltözetelemek szerint követhetjük nyomon. *Lázár Katalin* a település gazdag népdalkincsét vette számba, *Hintalan László* pedig a mondókákat és a játékokat gyűjtötte össze. A kötet tanulmányainak sorát *Martin György* már említett néptánckutatómunkájával zárja.

Bakó Ferenc: Kanadai magyarok.

Gondolat Kiadó, Budapest, 1988. 319 l.

A Kanadában élő 130 ezer magyarról meglehetősen kevés ismerettel rendelkezünk. Bakó Ferenc elsőként tesz kísérletet arra, hogy a kanadai magyarság történetét és életformáját – a szórványos részpublikációk és főképpen személyes tapasztalatai, helyszíni adatgyűjtései alapján – bemutassa. Az 1978-ban és 1979-ben végzett kéthónapos kutatómunkája során Ontario tartomány 15 településén kereste fel a magyarokat és 50 személlyel készített kérdőíves interjút.

A szerző előljáróban kutatásai körülményeit ismerteti, majd a kivándorlás és megtelepedés három nagy hullámát mutatja be, számszerűen rögzítve a magyar népcsoport lélekszámának alakulását a század elejétől napjainkig. Személyes emlékek felidézésével, az egyes emberek véleménye alapján is élénk tárja a megtelepedés viszonyosságait. Szemléletes képet rajzol a beilleszkedés kezdeteiről, a nyelvismeret megszerzéséről, az öltözködés megváltoztatásáról. A táplálkozás, a konyha őrizte meg legjobban a hagyományt a kulturális örökség jelképeként. A személyes sorokon át tárul élénk, hogy a túlnyomó részben parasztokból álló kivándorlók miként váltak kertészekké, bányászokká és ipari munkásokká.

Külön fejezet foglalkozik a kanadai magyarok társadalomrajzával, családi- és társas kapcsolataikkal, a beilleszkedés folyamatával. A szerző nagy teret szentel a népszokások vizsgálatának. Elsősorban az élet nagy fordulóihoz kötődő hagyományok megőrzésének mértékét, a szokások továbbélésének formáit veszi számba. Ehhez a kérdéskörhöz szorosan kapcsolódik a vallási és polgári szervezetek hagyományápoló szerepének felvázolása. Az öreg kanadásokra koncentrált vizsgálat mellett befejezésül helyet kap a jelen vázlatos ismertetése, az asszimiláció felé vezető út ellenében megmutatkozó hagyományápolás intézményes és családi formái is.

Selmecki Kovács Attila

Bárdos Lajos: Írások népzeneinkről.

Szerkesztette: Natter-Nád Klára. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. 202 l.

Elméleti és előadói-pedagógiai szempontból egyaránt kulcsfontosságú munkával gyarapodott a magyar népdallal foglalkozó irodalom. Az általános és túlzottan szerény címadású kötet, amely Bárdos Lajos utolsó kézirata volt, s amely zeneelmélet-kutatói munkásságának alapvető gyűjteménye, éppen arra a témára koncentrált, amelynek kidolgozása máig késett: népdalaink elemzésével foglalkozik.

Bárdos jól ismerte e téma aktualitását, hiszen mint pedagógus, kórusvezető, könyvkiadó-szakember, s nem utolsósorban zeneszerző, folytonosan tapasztalnia kellett, hogy a népdalra vonatkozó elméleti ismeretek mennyire hiányosak még a szakmai stúdiókat folytatók és folytatottak körében is. Lépten-nyomon észlelhette, hogy a tankönyvek szűkre szabott tájékoztatási lehetőségein túl nincs irodalma népdalaink elemző megközelítésnek. Mert bár tankönyveink az alapok szintjén is

mertetik a népdal elsődleges történeti és formai meghatározásának szempontjait, ezek az ismeretek nem elegendőek ahhoz, hogy e konkrétumok birtokában általános elméleti áttekintéssel rendelkezzenek a népdalt éneklők és tanítók.

S feltehetően nemcsak a zenei közéletben tapasztalt széleskörű igény, de talán a téma személyes hívása is közrejátszott abban, hogy az 1980-as évek derekán a nyolcvanas éveiben járó zeneelméleti szakember miniatűr írásokban közreadta népdalelemzéseit. A témával való foglalkozás elkerülhetetlen volt számára, mert nem akadhatott a magyar népdallal foglalkozó két neves nemzedék alkotói és kutatói között hivatottabb szószólója a népdalok elemzésének Bárdos Lajosnál. Ő még élményszerű részese volt a népdalok fokozatos gyűjtemény-növekedésének, s hogy a húszas évektől kezdve ő maga is zeneműveinek dallamkincsébe vonta a népi dallamokat, s hogy éppen e hagyomány alapján munkálkodott egy új nemzeti kóruskultúra országos méretű hálózatának megteremtésén. E történeti tények közismertek, de mai nemzedékek, s jövőbeliek már aligha élhetik meg a népdallal való együttélésnek ezt a természetes voltát.

A szerző és az olvasó gyakorlatilag 35 „kis írás”, illetve eszme-futtatás keretében tisztázhatja alapismereteit a magyar népdal szerkezeti sajátosságairól. A tudós szerző a gyakorlatban legszükségesebb kérdéseket a zenei elemző szempontok fontos irányából közelítette meg: 5 fejezetre és függelékre osztva tárgyát. A fejezetek a következők: szerkezet, ritmus-tempó, dallam, organika, szövegek és függelék. A címek korántsem árulkodnak a bennük tárgyalt problematika sokoldalúságáról, a szemlélet mélységéről és a tanulság közvetlen gyakorlati alkalmazásáról.

E kötet kiemelkedő volta talán éppen abban rejlik, hogy a magyar népdal-élménnyel teljesen áthatott zeneszerző, a magyar népdal előadói problematikájával egész életén át foglalkozó kórusvezető, s a magyar népdal struktúráját mélyen ismerő zeneelméletkutató szól a tárgyról. Kötetünk azoknak a ritka eseteknek a példáját szaporítja, amikor a legnagyobb felkészültségű szakember a legegyszerűbb alapvetést a legmaradékaltalannabbul teljesíti. Bárdos esetében a magyarázat kézenfekvő: a szerző egész életén át közvetlen, reális viszonylatokban élhette meg a legkülönfélébb szintű ismeretközlést, mint említettük, egész életén át pedagógusi tevékenységet folytatott, s kórusszakemberként nemcsak saját együtteseit, hanem az egész országos kórusmozgalmat személyes ügyének tekintette.

E remekművű kis népdalelemzések Bárdos sokoldalú pályájának mintegy *summa vitae*-i. Félvszázados ismeret, élmény és átadási tapasztalat rejlik minden gondolata mögött, erről árulkodik a közvetlen előadásmód, az olvasót társnak tisztelő megközelítés, a „tegező” előadásmód. Ebben is egyedülálló és szerzőjére valló a gyűjtemény.

Nemcsak ad libitum használatra, de kézikönyvként ajánljuk e munkát konzervatóriumainkban, középiskoláinkban és zenei főiskoláinkon tanulók és tanítók számára. Nem terhet adó kötelezettségként, hanem életreszóló tanulásként.

Minden elismerésünk megilleti e kötet írásainak értékét felismerő közreadókat. Hézagpótló, zenéről zenéül szóló (a 200 oldalas kötetben 460 kottapéldával!) alpmunkával gyarapították a magyar népdal iránt érdeklődők széles körét.

H. Bathó Edit: Népi méhészkedés a Jászságban.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1988. 70 l. (Folk-lór és etnográfia 47.)

A népi méhészkedés kutatása területén a Jászság mindeddig fehér foltnak számított. Bathó Edit szerény terjedelmű feldolgozása nemcsak régi adósságot törleszt, hanem e vidék méhészkedésének történeti jelentőségére is rávilágít. 18. század eleji összeírásokból pontos képet rajzol az egyes jászsági falvak méhészkedésének méretéről a méhészek és a méhkasok számának alapján. Külön fejezetben vizsgálja a múlt század végén kialakuló okszerű méhészkedés gyakorlatát saját adatgyűjtésére támaszkodva. A paraszti méhészkedés hagyományos formáját idéző méhköpiük szép példányaikat közli. A legnagyobb számban használt, legkedveltebb méhklás azonban a szalmafonatból készített kas volt. A szerző tömör leírást nyújt a méhek gondozásának különböző eljárásairól és a méznyerés módjairól. Végezetül a jászsági méhészkedés mai, modern formáit ismerteti.

Selmeczi Kovács Attila

H. Bathó Edit: Vannai István magyar méhes kertje.

Szabadfalvi József utószavával. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1988. 150 l. (Folklor és etnográfia 42.)

A szerző által felfedezett 18. századi kéziratos méhészkönyv egy dunántúli uradalmi méhész eredeti alkotása, mely gazdag példatárat nyújt a hazai méhészkedés egykori eljárásairól. A rendkívül alapos leírás külön érdekessége, hogy Vannai István, aki egy angol méhészkönyvet is lefordított, leírása során gyakorta összeveti azzal a magyarországi gyakorlattal. A méhtenyésztés és -tartás teljes munkafolyamatát rendkívül alaposan bemutató kézirat szöveghű közlését Bathó Edit néprajzi értékelést nyújtó tanulmánya vezeti be. Az utószóban pedig Szabadfalvi József nyújt tömör ismertetést.

Selmeczi Kovács Attila

Beck Zoltán: Vitális Imrénének véres a fokosa.

Népballadák Békés megyéből. Békéscsaba, 1988. 254 l. ("Fekete Könyvek" kultúr-történeti sorozat 11.)

A magyar népköltészet történetében és mai kedveltségében valószínűleg első helyen áll a ballada. Beck Zoltán gyűjteménye ezért érdemel az átlagosnál nagyobb figyelmet a regionális gyűjtemények sorában. Jelentősége azonban nem abban áll, hogy folklorisztikai szenzációt tartalmaz. Ilyesmit hasztalan keresünk benne. Érde-me ellenben, hogy a magyar folklór térképéről eltüntet egy „fehér foltot”, olyan vidékről ad közre szájhagyományt, amelyről a közvélemény és a tudományos kutatók egyaránt úgy tudta, nem teremtett figyelemre méltó népköltészetet.

Beck Zoltán az 1950-es és az 1970-es évek vége között gyűjtötte a kötet 156 balladáját, valamivel többet, mint amennyit az elmúlt több mint egy évszázadban a mai megye területén jeles és kevésbé jeles elődei lejegyeztek. Bár valóban nincsenek közöttük például a székely népballadákhöz foghatóak, szépségük jellemző, nem egy pedig igazán páratlan alkotás.

A kötetben rövid összefoglaló olvasható a népballada fontosabb ismérveiről. Nem biztos, hogy erre ebben a kötetben szükség volt. Szívesebben olvasunk a megyei kutatástörténetről és a néhány balladaénekesről. Számos szöveg dallamával együtt szerepel. A könyvet Papp György mozgalmas metszetei illusztrálják.

Kósa László

Besenczi Sándor: Népi imádságok Kalocsa vidékéről.

Oktatási és kutatási kiadvány. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1988. 82 l. (Folklór és etnográfia 41.)

Ennek a kis gyűjteménynek az a nevezetessége, hogy a közelmúlt jelentékeny magyar néprajzi teljesítményét, Erdélyi Zsuzsanna népi imádság-felfedezését és hatalmas gyűjtőmunkáját időben megelőzte. A kutatástörténeti előzményekhez hozzátartozik, hogy többen még korábban fölfigyeltek az imákra, például az a Fettich Nándor régészprofesszor, akitől Besenczi Sándor kereskedő, önkéntes néprajzi gyűjtő az ösztönzést kapta. Besenczi 1964-től kezdte összeírni az archaikus szövegeket. Több száz darabból a kiadó kerekén százat válogatott ki. Ezek túlnyomó többsége római katolikus kalocsai, vagy a környéken lakó közlőtől ered, akad azonban a gyűjteményben néhány református és evangélikus személytől származó ima is. Külön érdekesség a környékbeli délszláv lakosságtól fordított anyag és néhány olyan szöveg, amely a magyar nyelvterület távolabbi vidékeiről került a gyűjteménybe.

K. L.

Bibliografia etnografie a folkloristiky madarskej národnosti na Slovensku (Od zaciatku 19. storcia do konca roku 1986). A szlovákiai magyar nemzetiség etnográfiai és folklorisztikai bibliográfiája (A 19. század elejétől 1986 végéig).

Zostavil – összeállította: Liszka József. Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete–Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége, Bratislava, 1988. 233 l.

Az 1970-es évek közepe óta fokozottan önállósodó szlovákiai magyar néprajzkutatás a szervezőtehetségéről és nagy munkabírásáról ismert Liszka József jóvoltából hasznos segédeszközzel gyarapodott. Elsősorban a helyi-kistáji kutatók forgathatják eredményesen, de mivel az 1918 utáni szlovákiai magyar sajtó föltárását néprajzi szempontból ez a kiadvány adja kezünkbe először, így a teljes magyar kutatás szempontjából is jelentős. Liszka József módszere – az, hogy a szerzők nevének

ábécé-rendjében közli az 1941 tételt – vitatható, mert kissé szokatlan és kezelése nehezebb a megszokottnál. Az utóbbi leküzdését a hagyományos néprajzi összefoglalásokhoz és bibliográfiákhoz igazodó tárgymutató segíti, amely valóban igen részletes. Hasonló célt szolgál a helységnevmutató. A recenziók és életrajzi írások szerzőinek is külön mutatót állított össze Liszka József. A cím jelzi, hogy az egész kötet kétnyelvű, szlovák és magyar kutatók egyazon eséllyel használhatják. Magyar nyelven megjelent cikk címének fordítását szlovákul találjuk zárójelben, a szlovákét magyarul. A mutatók ugyancsak mindkét nyelven készültek.

K. L.

Bíró Friderika: Göcsej.

Gondolat Kiadó, Budapest, 1988. 295 l.

A Zala folyó, a Kerka- és a Válicka patakok által közrezárt dombság mindig a nehezen járható, elzárt területek közé tartozott. Érthető, hogy lakossága egyedi és régies szokásokat vett föl és őrzött környezeténél hosszabb ideig. Az utóbbi azonban nem jelenti azt, hogy földrajzi és népességi viszonyai révén ne simulna bele szomszédságába, s néprajzára sem mindig a különbözőség, hanem legalább annyira a közeli Órséghez és a Hetéshez való hasonlóság is jellemző. Bíró Friderika kismonográfiája olyan nagy kutatástörténeti hagyományokra támaszkodhatott, mint Göcsej első leírása Pländer Ferenc novai plébános tollából (Tudományos Gyűjtemény, 1838) és Gönczi Ferenc vaskos monográfiája ugyanerről a tájról, melyet a kiegyezés korának legterjedelmesebb és egyik legjobban elkészített magyar néprajzi köteteként tartunk számon. Ezek nyomában számos újabb néprajzi cikk és leírás született. A történetírást pedig kimutatta, hogy a göcsejiek a magyar etnikum legkevésbé bolygatott csoportjai közé tartoznak, akik valószínűleg a honfoglalás óta egyhelyben élnek. Nem úzte el őket a török, és nem kényszerültek befogadni nagyobb számú jövevényt, menekültet sem. A történetkutatók közül az is kirajzolódik, hogy Zala megye általában, de különösen Göcsej és környéke a Dunántúlon a gazdaságilag és társadalmilag kevésbé fejlődő vidékek sorába tartozott a feudalizmus utolsó szakaszában. A göcseji emberek nem teremtettek látványos népművészetet, így a kötet gondos anyagbemutatása elsősorban a tárgyi világra, valamint a társadalomra és a szokásokra korlátozódik.

K. L.

Csoma Gergely: Moldvai csángó magyarok.

Az utószót Domokos Pál Péter írta. Corvina Kiadó, Budapest, 1988. 144 l.

Feltűnő, hogy az egyik magyar népcsoportról többet, a másikról kevesebbet olvashatunk. Noha még senki sem csinált pontos mérleget, úgy tetszik, a moldvai magyarokról többet tud a néprajz, mint például a székelység némelyik tekintélyesebb

táji csoportjáról, például a gyergyóiakról vagy az udvarhelyszékiekről. Az összehasonlítás azonban viszonylagos: a moldvaiakra gondolva talán arányosan több az ismeretünk, de ha régies, valóban páratlan hagyományait és fokozott veszélyeztettségüket tekintjük, ez a tudás bizony kevés. Eredetüket eddig nem sikerült pontosan fölfedni. Mind ez ideig csupán hozzávetőlegesen tudtuk meghatározni számukat, sok és igen különböző becslés van forgalomban. Lakóhelyükről nincsenek igazán hiteles térképfölvételek. Az okok elsősorban az adatokat nem, vagy hiányosan, gyakran tévesen közlő román forrásokban keresendők, ám a tudományos kutatást sem menthetjük föl teljesen a felelősség alól.

Noha a moldvai magyarok a nemzeti emlékezetből sosem estek ki teljesen, az 1920-as években Domokos Pál Péter közjük vezető útja utólag felfedezésként értékelendő. A közelmúlt évtizedeiben pedig igen körülményesen, végül majdnem lehetetlen volt falvaikba eljutni. Amíg engedték, az erdélyi magyar kutatók nagyon sokat tettek népi kultúrájuk megismeréséért, utóbb őket is korlátozták. Ezért szenzáció Csoma Gergely fotóalbuma. A szerző 1977 és 1987 között hetven moldvai magyarlakta helységben fordult meg és hatezer fényképfelvételt készített, amiből kötetének anyagát válogatta.

Eddig majdnem teljesen hiányzott a látvány a moldvai magyarokról szóló ismeretek mellől. A néprajzi kiadványok rajzai és többnyire rossz minőségű fényképei adtak ugyan tájékoztatást, de nem pótolhatták azt, amit óriási áldozatkészséggel Csoma Gergely alkotott: korszerű, színes technikával a moldvai csángómagyarok fényképes krónikáját.

Ez a krónika azonban nem a múltat, hanem a jelent tárja elénk. Végigköveti az évszakok változását. Megmutatja a táj Erdélynél kevésbé változatos, mégis szépségeket kínáló arcát, a ködös tavaszi reggeleket, a verőfényes nyári nappalokat, a párás őszi estéket. Végigvezet az emberi életen. Láthatjuk a képeken a csecsemőket, a lakodalmat és a temetést. Végigkísérnek az arcok, a csodálkozó gyermekszemek, a nyugodt felnőtt tekintetek és a sok munkában elfáradt, megnyomrodott öregemberek és öregasszonyok nézése. Nemcsak az élet nagy fordulói fényképezte Csoma Gergely, hanem az ünnepeket is, a karácsonyt, a húsvétot, a pünkösdöt, melyeknek még sokkal inkább eredeti a hangulata Moldvában, mint a mai Magyarországon. Jókedvről, szomorúságról, munkáról és megdöbbenő szegénységről adnak hírt ezek a fényképfölvételek. A beállítások sokfélék, mesterkéletlenek, nagyon szenvtelenek kell annak lennie, aki nem kerül e képek hatása alá. Krónika ez az album azért is, mert etnográfiailag hitelesen örökíti meg a csángóság tárgyi kultúráját, a viseletet, a szótteseket, a bútorzatot, a sírkereszteket, a többszáz éves formákat. Pedig a fényképezőgép lencséje nem kereste föltétlenül a régieszt, még kevésbé az etnográfiai érdekességet. A közelmúlt állapotot dokumentálta.

A képeket nem egyszerű aláírások kísérik, hanem hosszabb-rövidebb szövegek, amelyeket nyomtatott forrásokból válogatott a szerző, vagy – és ez a nagyobb rész – maguktól a lefényképezettektől jegyzett le. Sok ismeret és közlés található bennük. Az utószó a moldvai magyarok vázlatos történetét tartalmazza. Kár, hogy igazolhatatlan történeti állítások maradtak benne a csángóság eredetére vonatkozóan. Az pedig nem igaz, hogy Husz János „új vallást hirdetett meg”, mint ahogyan

az sem, hogy a reformáció a XVII. században jelenik meg és „elárasztja” Erdélyt, hogy csupán kettőt említsünk pontatlan megfogalmazásai közül.

Kósa László

Csorba Béla: Temerini néphagyományok.

Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988. 277 l.

Temerin, mezővárosias település Délkelet-Bácskában, legdélibb tagja annak a magyar többségű, összefüggő helységeknak, amely a Tisza mentén található, és a mai jugoszláviai magyarság zömének otthona. A középkori falu folytonossága megszakadt, majd szerb családok mellé csak 1781-től, II. József engedélyével települhettek ide magyarok. A telepesek leginkább a Jászságból, vagy a Jászsággal szomszédos Heves, Pest, Szolnok megyei községekből érkeztek. Sokféle elemet tartalmazó kultúrájukból és helyi, környezeti hatásokból alakult az a temerini népi kultúra, amelyet jellegzetesen bácskainak mondanak vizsgálói, és amelynek Csorba Béla könyve összegzését kívánja nyújtani.

Összegzésről van tehát szó és semmiképpen sem monográfiáról. A megközelítés szempontjai önműveléssel szakemberré váló, szülőhelyének néprajzát kutató értelmiségiről vallanak. A rövid helytörténet és néprajzi fejezet után következik a tényleges néprajzi mű. A szerző az anyagi kultúra három igen fontos területét dolgozza föl: gazdálkodás, táplálkozás, viselet (a temerini népi építkezésről néhány éve önálló kötet látott napvilágot). Csorba Béla a gazdálkodás mellett a temerini kisközségek vázlatát is adja, és külön jellemzi a helységebeliek megélhetésében kiemelkedő szerepet kapó kubikosságot. A földművelés és az állattartás megfelel a nagyban bűzát és kukoricát termelő bácskai parasztbirtok átlagának, ehhez szervesen kapcsolódik, ráépül az ugyancsak nagybani állattartás. A szemléletes, archív fényképek kapcsán érdemes kiemelni a helyi magyar népviselet – már századunk elején – erőteljesen polgárosult voltát. Láthatólag a néphit és a népszokások foglalkoztatták legrészletesebben a szerzőt, mert a többihez képest ez a fejezet kiemelkedően terjedelmes. Ösztönözte Bálint Sándor nagy munkája és az újabb vajdasági magyar néphit-, népszokás-kutatás. Külön közli hiedelemgyűjteményét, ezután a jeles napokat, majd az emberélethez fűződő gazdag szokásokat ismerteti. A könyv mindvégig hangsúlyozottan adatközlő és leíró, a népköltészeti fejezetben a mesék, balladák, dalok, imák igen rövid bevezetéssel, pusztán anyagközlésként jelentek meg. A kötetet tájszó-jegyzék, könyvészet és jegyzetek zárják.

Kósa László

Dalfűzér 1844. Tompa Mihály kéziratos, kottás népdal-gyűjteménye.

Hasonmás kiadásra előkészítették és kíséző tanulmányokkal ellátták: Pogány Péter és Tari Lujza. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1988. 120 l.

Tompa Mihály dalgyűjteménye, ez az irodalom- és zenetörténeti különlegesség 1953-ban került közgyűjteménybe, az Országos Széchényi Könyvtárba. Jellegzetes terméke a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság vezette 1848 előtti népköltési gyűjtésnek. Az 52, meglehetősen pontosan és tisztán lejegyzett dallam között azonban hiába keresünk eredeti folklórt, ezek műzenei alkotások, népies műdalok. Szinte ugyanez a megállapítás vonatkozik a szövegekre is. A füzet nagyobb részét kitöltő hasonmás-kiadás után a verseket Pogány Péter, a dallamokat Tari Lujza elemzi, és elhelyezi őket a kor hasonló, ránk maradt gyűjteményeinek sorában.

K. L.

Este, Éjféli, Hajnal.

Baranyai népmesék. Gyűjtötte, a kíséző tanulmányokat írta, a szómagyarázatokat és a típusmutatót készítette Banó István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 248 l.

A negyvenhét szöveget a gyűjtő az 1930-as évek végén, szűkebb szülőföldjén, Baranya, Tolna és Somogy megye határvidékének néhány községében rögzítette. Közel fél évszázaddal ezelőtt már egyszer megjelentek (*Baranyai népmesék*. Bp., 1941. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény II. sz.). A gyűjtés idején még elevenen élt a magyar mesemondás több hagyományos alkalmá: kukoricamorzsolás, tollfosztás, fonó, katonáskodás. A lejegyzéskor a legidősebb mesemondó 86, a legfiatalabb 19 éves volt. Banó István ismerteti a mesemondás korabeli szokásait és a mesemondók változatos társadalmi kötődéseit. Ezután részletező mesestilisztikát olvashatunk. A szövegközlés nagy mértékben meghagyja a tájnyelvi formát, azonban a nyelvjárási lejegyzésben használatos mellékjeleket mellőzte. A megértést tájnyelvi szavak és sajátos kifejezések magyarázó jegyzéke segíti. A mesék típusmeghatározásait a kötet végén találjuk. Így – bár a kiadvány 6-14 éves korú gyermekek számára készült – folklorisztikai értéke sem lebecsülendő.

K. L.

Ethnographica et Folkloristica Carpathica. 5-6.

Műveltség és Hagomány. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének évkönyve XXIII–XXIV. kötet. Szerkesztette Ujváry Zoltán. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1988. 354 l.

A debreceni egyetem néprajzi tanszéke nagymúltú évkönyvének új, idegen nyelvű sorozatából ezt a kettős kötetet a tanszék docensének, egyszemélyben a

Borsod-Abaúj-Zemplén megyei múzeumi igazgatóság vezetőjének tiszteletére adták ki. A hatvan esztendőes Szabadfalvi József az említett két munkahelyen töltötte szolgálati éveit. A kötet 36 szerzőjének túlnyomó többsége tanítványai, illetőleg munkatársai közül került ki, hozzájuk társult az ünnepelt néhány barátja és tisztelője. A tanulmánygyűjtemény „műfajával” együttjáró körülmény, hogy ilyen nagyszámú szerző és írás tematikailag igen sokféle ágazik. Meg sem kísérelhetjük a tartalmi ismertetést. Annyit azonban meg kell állapítanunk, hogy a szerzők egy része igyekezett tárgyválasztásával Szabadfalvi József kutatási területeihez igazodni: hagyományos állattartás, azon belül a pásztorkodás és a sertésenyésztés; népi mesterségek és kisiparok; népművészet. Akad azonban a tanulmányok között folklórműfajokkal, szokásokkal, vallással foglalkozó is. Földrajzi kötöttségben az ünnepelt által leginkább vizsgált vidékek tűnnek ki: Kelet- és Észak-Magyarország, ám találkozunk erdélyi és dunántúli tárgyú írásokkal is. A nagyobb részben német, kisebb hányadban angol szövegeket rövid magyar összefoglalók kísérik.

K. L.

Faggyas István: Fejfás temetők a magyarországi Gömörben.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1988. 196 l. (Gömör néprajza XII.)

Faggyas István képeskönyve szemléletes áttekintést nyújt 13 gömöri falu református síremlékeiről. A települések sorrendjében készített rajzai a századforduló körüli időktől felállított legjellemzőbb faragott fejfákat jelentik meg. A szerző megállapítása szerint a díszes fejfák készítése a századforduló utáni szecessziós építési áramlatok hatására vezethető vissza. A fejfák típusainak számbavétele során gazdag példatárat nyújt a díszítmények változatairól. Figyelmet érdemel az életfa gyakori és változatos ábrázolási módja. Külön fejezet foglalkozik a fejfakészítés jellegzetes munkafázisaival, valamint a temetéshez fűződő szokások ismertetésével. A kötetet a sírverseknek a kor és a halál oka szerint csoportosított szemelvénye zárja.

Selmeczi Kovács Attila

Faggyas István: A Sajó és a Szuha vidékének kisenemessége.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1988. 158 l. (Gömör néprajza XVI.)

Ez a kötet sok értékes adatot és megfigyelést tartalmaz az egykor jelentősebb számban kisenemesek által lakott dél-gömöri falvakból, elsősorban arról, miként élt (vagy) él századunkban a kisenemesség emléke. Az emlékek legalább két nagy csoportra oszthatók. Az elsőbe azok tartoznak, amelyek a hajdani rendi elkülönüléssel kapcsolatos történetek, a régi nemesek viselkedésével, szokásaival, nemességükkel

összefüggő érdekes esetek. A másik csoport az élő emlékek tárháza: településen belüli elkülönülés maradványai, templomi ülésrend, harmadik-negyedik nemzedékben is érvényesülő házassági szokások. Mindezeket a szerző saját tapasztalatából, rendszeres adatgyűjtésből vagy véletlen megfigyelésből szedegette össze, ma már jórészt pótolhatatlanok. A kötet első felében olvashatunk a kiváltságos réteg számos 1848 előtti jellemzőjéről (a nemesítés lehetőségei, eredete, rendje, címerek, földesúr-jobbágy viszony, politikai szereplés, régi családok). Ezeket az ismereteket a szerző néhány – a kötet elején megjelölt – történeti munkából merítette. Szemben a tudományos értékkel bíró néprajzi érdekű anyaggal, ismeretterjesztő szerepük van. Idézcük, magyarázatuk nem mindig pontos, úgy véljük, innen talán elmaradhattak volna. Az anyag értékét növelik a szerző készítette templomi ülésrend-vázlatok, és néhány kúria rajzos ábrája.

Kósa László

Farkas György: Gidres-gödrös Mogyoród.

Kiadja Mogyoród Község Tanácsa, Mogyoród, 1988. 243 l.

Mogyoród kisközség Pesttől északkeletre, jelenleg már a magyar főváros agglomerációjához tartozik. Farkas György helybeli szegény földműves család kilencedik gyermekeként szerzett egyetemi doktorátust, majd változatos közéleti, politikai és szakmai pálya után nyugdíjasan készítette el szülőfaluja néphagyományainak monografikus igényű leírását. Anyagának földolgozásában sajátos, egyéni mintát alakított ki. Nem törekedett minden hagyományterületet bemutatni, és az átlagos hasonló művektől eltérően nem a néprajzi kézikönyvek tárgyfelosztását vette alapul. Ez a tény kétségtelenül emeli a mű értékét, érdekesebbé teszi. A szerző szakirodalmi tájékozódást is végzett, ám ennek mértéke nem minden esetben elégti ki a szak kutatás feltételeit. A hely fekvésének bemutatásával kezdődik a munka. Mogyoród helyzetét nemcsak a főváros szomszédsága, hanem a dombsági település síkság-közelsége, a Palócföld és az Alföld befolyása határozza meg. A kötet számos példával igazolja ezeket a tényezőket. A mogyoródi népi kultúra részletezése a lakással és közvetlen környezetével indul, ezután kerül sor a megélhetés módjaira: gazdálkodás, iparok, táplálkozás. Gazdagon mutatja be Farkas György az életkor és a jeles napok szokásait. (A község eredetileg római katolikus és evangélikus vallású.) Ezután ismerkedhetünk meg a településen belüli érintkezések módjaival, munkabeli szokásokkal, végül a hiedelemvilággal és két művészi területtel, a lírai népköltéssel, meg a tánccal. A kötetet hatvanhét, többségében archív fénykép, több ábra és kotta illusztrálja.

Kósa László

Farkas József: Néprajzi írások Szatmárból.

Ujváry Zoltán előszavával. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1988. 248 l. (Folklór és etnográfia 39.)

A 34 tanulmányt, kisebb cikket, adatközlést magába foglaló kötet a szerző munkásságának keresztmetszetét nyújtja. Annak ellenére, hogy Farkas József etnográfusi diplomája kézhezvétele után csak hosszú idő múlva kerülhetett mindennapi kapcsolatba a néprajzzal – miután Mátészalkán múzeumot teremtett –, mind a gyűjteménygyarapítás, a muzeológiai munka, mind pedig a szakkutatás, a publikálás terén rendkívül intenzív tevékenységet fejtett ki, pótolva az évtizedes idővesztéseket. „Minden munkájában érződik a szatmári emberhez, a tájhoz való kötődés. Egy-egy szubjektív érzelmmegnyilvánulás még a legtudományosabbnak tekinthető írásában is megfigyelhető. Pontos, szakszerű adatokat közöl, de nem szárazon, tényszerűen, hanem szépírói stílusban, amelynek a táplálója a szatmári hagyomány, a Szamos és a Túr vidékének népnyelve” – írja róla előszavában Ujváry Zoltán.

A kötetben közreadott írásainak első csoportja a tájat és népének hagyományos életformáját idézi fel. Egyik fontos kutatási területe, az Ecsedi-láp a népi vadászat, a régi tüzek, a termőföldnyerés és a tanyaépítés kapcsán egyaránt kitér az olvasó előtt. Terjedelmesebb rendszerező tanulmány olvasható a lovaskocsikról és szekerekről, valamint azok kigyóábrázolásos vasalásairól. A régi viselet körében különösen a guba készítésének és hordásának felidézése érdemel figyelmet.

Külön csoportot alkot a különböző helyi népszokások színes leírása, melyek irodalmi karcolatként is megállják a helyüket, mint pl. a farsangolásról, pünkösdről vagy a karácsonyról írottak. A kötet talán legjelentősebb tanulmánya egy mátészalkai parasztorvos praktikájának közreadása, amit 1952–1956 között folyamatosan figyelemmel kísért a szerző. A leggyakoribb betegségek és gyógyításuk számbavétele gazdag tárházat nyújtja az évszázadokon át öröklődő hagyományoknak.

A kötetet záró írások sora Luby Margit munkásságának, valamint a mátészalkai múzeum létrehozásának állít emléket.

Selmeczi Kovács Attila

Fehérváryné Nagy Magda: Parasztgazdaság a XX. század első felében. A gútai példa. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1988. 181 l. (Életmód és tradíció 2.)

A csallóközi Gútával foglalkozó könyv elsődrendű újdonsága a két világháború közti szlovákiai magyar parasztgazdaság fejlődésrajza, néprajzi-gazdaságtörténeti értékelése egy – minden bizonnyal mintának tekinthető – helyi példán. A kutatástörténeti, módszertani, majd helytörténeti, statisztikai, földrajzi bevezetők után több paraszti gazdaság részletes leírását és értékelését végzi el. A sokrétű, de lényegében mégis eszközvizsgálati központú magyar anyagi kultúra-kutatással szemben e mű látásmódja és szempontrendszere elütően más, újat hozó. Mintegy félévszázadon át, nemzedékek váltását követve kíséri a szerző az egyes gazdaságok útját, mérlegeli stratégiájukat, eredményeiket és kilátásaikat. Szerencsés esetekben időse emberek em-

lékezetére bőven támaszkodhatott, s bizonyára gyümölcsözően vette hasznát annak, hogy saját gyermekkori közegében végezte munkáját.

Külön értéke a könyvnek, hogy a szaktudományban sem eléggé tudatosult kései tanyásodás egyik helyi válfaját tanulmányozta a szerző. „Tetten érhető” annak mozgatóit és állomásait, hiszen nem egy esetben úttörőivel beszélgethetett. De ennél nagyobb nyereség az első csehszlovák köztársaság viszonyai között megélni próbáló parasztbirtokok „életrajzának” megörökítése. Tudott, hogy a „republika” földbirtokviszonyai jóval kiegyensúlyozottabbak voltak, mint a korabeli Magyarorszáé. Úgy tűnik ki a tanulmányból, hogy a piacgazdálkodás lehetőségei is többel kecsegtettek, mint a kevésbé iparosodott, polgárosodásban meg-megakadó Magyarországon. Ha most nagy távlatban gondolkozva, valamilyen tanulságot kívánunk levonni, Nagy Magda tanulmánya alapján arra a következtetésre jutunk, hogy a különbözőségek nagytáji viszonylatban nem sok végső eltérést csillantanak föl. Az aprózódó gazdaságok tökehiánnyal, gyenge versenyképességük hátrányaival küzdve itt is, ott is, alighanem egyaránt a tönkrementés felé haladtak.

Paradoxon, hogy Gútán 1950 körül – a nemzetiségi lét miatt – az igen korán bekövetkező kollektivizálás vágta el ennek a prognosztizálható „fejlődés”-nek az útját. A további találgatást elhagyva, elég világos, hogy a földrészünet átjáró iparosodási-modernizációs folyamatoknak mind Szlovákiában, mind Magyarországon csak gyökeres változások után tudott volna ellenállni a hagyományos szerűségtől szabadulni kevésbé képes parasztbirtok. Ennek végső megállapításához azonban még további, hasonló vizsgálatra van szükség.

A kötet függelékében viszonylag terjedelmes angol és szlovák nyelvű összegzés kapott helyet. A részletes tartalomjegyzéket ugyancsak megtaláljuk ezen a két nyelven.

Kósa László

Fejezetek a Bükk-vidék népi kultúrájából.

(A Szilvásváradon 1988. május 26-án megrendezett néprajzi tájkonferencia anyaga.) Szerkesztette Bereznai Zsuzsanna és Viga Gyula. Eger–Miskolc, 1988. 98 l. (Néprajzi vidékek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében VII.)

A TIT Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves megyei szervezete kiadásában megjelentetett kötet arról a közös szakmai munkáról is tanúskodik, amelyet az északmagyarországi etnográfusok évek óta eredményesen végeznek. Jelen alkalommal a két megye határán fekvő Bükk-vidék néprajzi vizsgálatának legújabb eredményeit ismertették. *Bakó Ferenc* bevezető előadásában a Hangony völgyének barkó falvaiban végzett terepgyűjtése alapján mutatja be az erdőháti lakodalom sajátosságait. A Bükk-vidék falvainak hagyományos erdőbirtoklási gyakorlatát a század elejétől idézi fel *Petercsák Tivadar*, hangsúlyt helyezve a volt úrbéres jobbágyok és zsellérek közbirtokosságainak alakulására. *Viga Gyula* a legeltetés és pásztormigráció, a hegyvidéki extenzív állattartás történeti emlékeit tárja fel. Szilvásvárad és környéke népművészetének néhány jellemző sajátosságát *Cs. Schwalm Edit* veszi számba a

pásztorfaragás, valamint a szövés és hímzés muzeális tárgyi emlékei alapján. *Dobosy László* a Bükk-hegység északnyugati lábának csekély vízű patakjain emelt vízimalmok helyét és működési feltételét rekonstruálja. *Gál Gyula* a szilvásváradi virágos kiskertekről emlékezik meg, majd a Barkóvidék népi orvoslásának század eleji gyakorlatáról nyújt részletes áttekintést.

Selmeczi Kovács Attila

Fügedi Márta: Gyermek a matyó családban.

Miskolc, 1988. 224 l. (Borsodi kismonográfiák 29.)

A szerző a kötet bevezetőjében írja: "A mezőkövesdi gyermekek életének bemutatásával célolok annak a jellemző képnek, kötöttségekkel és nehézségekkel teli, de mégis mozgalmas életnek a felvázolása volt, amelynek során a gyermekek beletanulnak, belenőnek a felnőttek helyi társadalmába, matyóvá válnak". A sajátos helyi kultúra kialakulása a múlt század második felében indult el. A szerző először a gyermek értékét vizsgálja a matyó faluközösségben és családban. Foglalkozik a megcsent lány megítélésével is. A következő fejezet a terhesség, szülés, gyermekágy, keresztelő, keresztszülő, csecsemőgondozás, a csecsemővel kapcsolatos hiedelmek, a gyermekbetegségek, gyermekhalál témáival foglalkozik. Ezután a kisgyermekkor vizsgálja: a kisgyermek helyét a házban, tisztálkodását, ruházatát, nevelését, a játék és a munka kapcsolatát. Az V. fejezetben a mezőkövesdi matyók iskolás korosztályáról kapunk képet, az iskolai oktatáson, a munkán és a játékon át, majd eljutunk a felnőttkor küszöbéig. Fügedi Márta megvizsgálja a serdülők helyét a családban, munkavégzésüket, szórakozási alkalmakat, az ünnepeken és a népszokásokban való részvételüket, s végezetül a leány- és legényavatást. Bemutatja az eladó lányok és legények életét is. Itt helyet kap a megjelenés, szépségideál kérdése éppúgy, mint az erkölcs és a vallási élet, a munka, a szórakozás és az udvarlás, párválasztás. A kötetet összegzés, angol és német nyelvű rezümé zárja. 89 főnyelvet találunk a kötetben, melyeket többnyire viseletdarabokat magyarázó szöveg kísér.

Tátrai Zsuzsanna

Gaál Károly: Aranymadár.

A burgenlandi magyar falvak elbeszélő kultúrája. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 1988. 496 l.

Gaál Károlynak nagy érdemei vannak a burgenlandi magyar folklór kutatásában, az eredmények német nyelvű közreadásában, ami egyúttal a magyar népi kultúra szélesebb körű nemzetközi ismeretéhez járult hozzá. Jelen kötetnek anyaga részben korábban már németül megjelent könyveinek tartalmát foglalja magában, magyarul itt lát napvilágot először. A szerző többször ismétli az alcímben szereplő megjelölést, de mindjárt a 7. oldalon "társadalomnéprajzi (szociáletnológiai)"-nak

mondja munkáját. Véleményem szerint az alcímbeli meghatározást a tartalom nem fedi, az "elbeszélő kultúra" jóval szélesebb fogalom a hiedelemmondák, hiedelem-történetek és ezekhez kapcsolódó (tehát nem teljes) hiedelemvilág tárgykörénél, amit a kötet magába foglal. Pusztán attól, hogy egy néprajzkutató nagy figyelmet fordít tárgyának társadalmi beágyazottságára, a mű aligha érdemi ki a társadalomnéprajzi vagy szociáletnológiai jelzöt, korszerű néprajzi munka társadalomrajz nélkül már az 1960-as években sem készülhetett.

Gaál Károly az 1960-as évek első felében rögzítette magnetofonszalagra a munkája alapját képező szövegeket Középpulya, Alsóőr és Órisziget községekben. Ugyanebben az időben ezekben a helységeken és Burgenland más vidékein, nemcsak magyarok, hanem németek és horvátok körében is, összegyűjtötte azt az élményanyagot, amely könyve magyarázó részeit támasztja alá.

A kötet három nagy részre tagolódik. Az elsőben ismerhetjük meg a kutatás történetét és a tizenegy "elbeszélő személyiséget". Őszintén meg kell mondanunk, hogy a bőséges előadás (ez különben az egész kötetre jellemző) ellenére igen kevés konkrétumról értesülhetünk a kutatás keletkezéséről és lefolyását magába foglaló fejezetből. Gaál Károly nagyon sokszor inkább magáról beszél, mint a kutatásairól, melyeket viszont nem egyszer dicsérőleg is minősít. El-elkalandozik a tárgytól, amiért olykor meg is rója magát. Az elbeszélők bemutatása nagyon színes és szemléletes, elsősorban azonban a szerzővel való találkozást és kapcsolatot részletezi, szól az elbeszélés sajátosságairól, de már kevesebbet az életútról, s ha igen, inkább töredékesen, mint összefüggően. A legfontosabb eredmény, hogy az elbeszélők túlnyomó többsége falujának nem törzslakosságából, hanem periférikus elemeiből való, ami azt jelenti, hogy nem birtokos paraszt, hanem iparos, bába, zsellér.

A második rész a mű leghangsúlyosabb fejezete. Gaál Károly itt összegzi mindazt, amit a burgenlandi hiedelemvilágról, elsősorban a magyarokéről tud. Harmincegy rövidebb fejezetben ismertet meg "hiedelemjelenségekkel". Ezek szereplői hiedelemalakok, tárgyak, maguk a hiedelmek és valójában nehezen meghatározható fogalmak, melyeket találó együttesen "jelenségeknek" nevezni. Bár a szerző nem írja, bizonyos, hogy megfelelő táji sajtásokkal (nyelvsziget-létezés, stájer és horvát szomszédosság) ez a hiedelemvilág megfelel a századközep bármely magyar vidéke hiedelemvilágának, s valószínűleg megállapításunk kiterjeszhető az egész Kárpát-medencére.

Az előző mondat állítása érvényes a harmadik részben közölt kettőszázharminchétf szövegre is. Természetesen ezek jelentőségét származási helyük nyomatékosítja. Méginkább becsesek, ha arra gondolunk, hogy a burgenlandi magyarok száma igen nagy ütemben fogy, s már fölmerült a belátható időn belül történő teljes asszimilációjuk lehetősége. Csak sajnálhatjuk, hogy a szövegek elnagyoltan adják vissza a sajtáságos őrségi nyelvjárást, mivel a gyűjtő ennek lejegyzéséhez nem ért, s ezért elnézést is kér olvasóitól.

A 30. oldalon ezt olvashatjuk: "Ne vesse senki szememre, hogy a kutatás történetéről szóló leírásomban nem tudóskodom, hanem egyszerű emberként bevalólam érzelmeimet. Most amikor én is egyre öregszem, lomhán verekszek, már nincsen időm arra, hogy a tudós emberek okoskodásával ezernyi könyvből idézve értékeljem ki eredményeimet. Azt más is el tudja majd végezni. Számomra ebben a kötetben is csak az a fontos, hogy szememen, tapasztalataimon átszűrve leírjam azt, amit a múlt

és a jelen határán sikerült még rögzítenem.” Nemcsak a fentebb írtak igazolásáért idéztük ezt a hosszabb szakaszt, hanem afeletti elégedetlenségünk megindoklásául is, hogy a vaskos kötetben alig találunk folklorisztikai jegyzeteket és szakirodalmat. Nem fölösleges hivatkozásokra gondolunk, amelyek gyakran megterhelik a tudományosnak szánt, de nem mindig annak sikerülő műveket. Hiányérzetünket az mozgatja, hogy a Gaál Károly által földolgozott anyaghoz igen sok párhuzam és számos eredmény, megállapítás adott, sőt magyar hiedelemmonda-katalógus is készült. A szövegközi jelöletlen irodalmi hivatkozásokat végül egy másféloldalas lista oldja föl, melynek mintegy fele, huszonkét cím Gaál Károly műve. A kötetet angol, német és orosz összefoglaló és tartalomjegyzék zárja.

Kósa László

„Győr városában...”

Dalok, mondókák Győrből és Győrről. Szerkesztette Barsi Ernő. Kiadta a Győr-Sopron Megyei Tanács VB Művelődési Osztálya, Győr, 1988. 287 l.

Különös vállalkozás eredménye ez a vaskos, sokszorosított kiadvány. Tartalmát nem lehet pontosan megjelölni, mint az alcím teszi, népdalokat és népdalként, vagy népdalhoz hasonló szerepkörben énekelt dalokat gyűjtött össze Barsi Ernő. Egyik szempontja az volt, hogy Győrben kerüljön lejegyzésre az illető dal, a másik, hogy a szövegben Győr névével találkozunk. Az olvasó bizonyára eltűnődik azon, hogy a középkorban neves püspöki székhely, majd fontos erődítmény, az újkorban jelentős ipari központ milyen különös "dalkincset" teremtett. Barsi Ernő igen változatos anyagot szedett össze. Akad ebben vitathatatlanul folklór eredetű gyermekmondóka és lírai dal. Az utóbbi elsősorban Győr Újváros, Nádorváros és Révfalu földművesek által is lakott negyedeiből került ki. Ugyanide kötődik a 20. századra már igen megkopottan élő jelesnapok szokások költészete. A munkások, iparosok és polgárok dalai egyesületek, dalárdák, céhek, kocsmák tagjainak és törzsvendégeinek száján hangzottak föl. Ezek közt találunk számos népies műdalt és a folklorizálódás útjára kerülő műköltői alkotást. Barsi nemcsak közli a szövegeket és dallamokat, hanem egy kisebb kísérelő tanulmányban megismerteti az érdeklődőket a dalolási alkalmakkal, magának a dalkincsnek a főbb jellemzőivel is.

K. L.

III. magyar–jugoszláv folklór konferencia.

Budapest, 1987. november 2–3. – Madarsko–jugoslavenska konferencija folkloru. Budimpešte, 2–3. novembra 1987. Szerkesztette Kiss Mária. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1988. 167, 261 l. (Folklór és tradíció V–VI.)

A harmadik magyar–jugoszláv folklór konferencián a következő témakörökben hangzottak el előadások: 1. Szájhagyományozódás, írásbeliség, művészi megie-

lenítés; 2. Interetnikus kapcsolatok; 3. Vuk Štefanović Karadzić magyar kapcsolatai. A két utóbbi kérdéskör jórészt hungarológiai tárgyú szövegeket tartalmaz, míg az elsőkben a hungarikának minősülők vannak többségben. (Gondolunk elsősorban a magyarországi délszláv csoportokkal foglalkozó előadásokra.) A tágan megfogalmazott témakörök meglehetősen szabad teret biztosítottak a tárgyválasztás számára, így a harminchárom szerző előadásait szűkebb csoportokba szinte lehetetlen besorolni. A kiadvány tartalma abban sem tér el más hasonló előadásgyűjteményektől, hogy a közreadott anyagok megfogalmazásának és kidolgozásának színvonala egyenlő. Fontosabb és jelentéktelenebb témák váltják egymást, ugyanígy váltakoznak a részletes jegyzetekkel és irodalomjegyzékekkel kísért dolgozatok a mellékletek nélkül megjelentetett előadásokkal.

Az első témakörben hangzott el néhány leíró közlés, *Penavin Olga* a jugoszláviai magyar mesemondókról, *Tripolsky Géza* kelet-bácskai magyar vőfélyekről, *Kovács Endre* a doroszlóiak esővel kapcsolatos hiedelmeiről, *Kovačev Olga* a bácskai mézeskalácsosokról beszélt.

A magyar–délszláv interetnikus kapcsolatok fontos és hálás tárgykörei, mindkét fél nyilvánvaló kárára, nem tartoznak a "túlkutatott" területek közé, noha az elmúlt évtizedekben az újvidéki Hungarológiai Intézet munkatársai igen sokat tettek az elmaradás fölszámolása érdekében. A konferencián két nem magyar nemzetiségű jugoszláviai kutató tett kísérletet a kulturális érintkezés összegző áttekintésére: *Djurđica Petrović* magyar–jugoszláv, *Vesna Culnović-Konstantinović* magyar–horvát viszonylatban. A magyar előadók egy-egy jól kiválasztott részterületen mutattak be eredményeket. *Bartha Elek* a dél-bánsági székelyek interetnikus kapcsolatairól, *Barna Gábor* a több nemzetiség által látogatott máriagyüdi kegyhelyről, *Bodor Anikó* dallamösszehasonlításról, *Ferenczi Imre* és *Katona Imre* epikus alkotások párhuzamairól és kapcsolatairól tartott előadást. Ide soroljuk *Schubert Gabriella* dolgozatát is, noha az a harmadik tárgykör alcíme alatt jelent meg, mert Karadzić gyűjteménye alapján veszi számba a szerb közmondások magyar elemeit.

A harmadik témakörben még egy előadás foglalkozott tisztán a szerb népköltési gyűjtő magyar vonatkozásaival, a *Dávid Andrásé*, az összegzés igényével. *Voigt Vilmos* és *Fried István* Karadzić alakját kelet-európai összefüggéseiben méltatták.

A konferencia előadásait elhangzásukhoz híven magyarul, horvátul, szerbül, szlovénül és oroszul adja közre a kötet. Minden nem magyar nyelvű szöveg után rövid magyar tartalmi összegzés olvasható.

K. L.

A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza.

(Az 1987. október 19-én Mádon rendezett tájkonferencia anyaga.) Szerkesztette Bencsik János, Viga Gyula. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1988. 140 l. (A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai XXII.)

A Bencsik János kezdeményezésére egy évtizede folyó regionális mezővárosi kultúra történeti-néprajzi kutatásának egyik figyelmet érdemlő eredményét vehetjük

kézbe. A szőlőkultúráról nevezetes Tokaj-Hegyalja fénykorát a 17–18. században élte, amíg az orosz vámpolitika és legnagyobb piacának, Lengyelországnak 1772-ben bekövetkezett felosztása Oroszország, Poroszország és Ausztria között nem törte derékba borkiviteli lehetőségét. Az egykor jómódú hegyaljai mezővárosban tartott szakmai konferencia tíz előadásának mindegyike számos új eredménnyel járul hozzá ennek a sajátos tájkultúrának jobb megismeréséhez.

Az 1772-ben Mádra kiszállt úrbérrendező bizottság iratainak alapján *Takács Péter* a magyar paraszti társadalom átlagánál sokkal polgárosultabb, vállalkozóbb szellemű helyi lakosságra következtet. *Bodó Sándor* Tokaj-Hegyalja körülhatárolása kapcsán mindazon tényezőt számbaveszi, melynek eredményeként a 16. századtól kiteljesedett egy sajátos, virágzó mezővárosi kultúra. A Zempléni-hegység 18–19. századi gazdasági mikrokörzeteinek meghatározására *Frisnyák Sándor* a természetföldrajzi adottságok és az ökonómiai feltételrendszer figyelembevételével tesz kísérletet. Szemléletes ábrázolásokkal érzékelteti a mikrotájaknak a földhasznosítás terén megmutatózó eltéréseit.

A települések kapcsolatrendszerének vizsgálatával két tanulmány is foglalkozik. *Udvari István* a Hegyalja és a zempléni szlovák valamint ruszin falvak kapcsolatának történeti emlékeit idézi fel. A Mária Terézia-korabeli paraszti vallomások, az úrbérrendezést előkészítő kilenc kérdőpontos iratok alapján arra a következtetésre jut, hogy a hegyaljai munkavállalásoknak és az ezzel összefüggő interetnikus kapcsolatoknak nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk, mint amit eddig kaptak. A hegyaljai és a Szabolcs megyei mezővárosok 18–19. századi árucseréjében *Páll István* az állatok adás-vételét tapasztalta a legjelentősebbnek. A munkamigrációra is gazdag forrásanyagot talált. Mád történeti városszerkezetének elemzését *László Tamás* nyújtja, rámutatva a Kassa-típusú városszerkezet adaptációjára.

A szüreti népszokások kialakulását települések szerint veszi számba *Erdész Sándor*, melyben az egyes szőlőműves társaságok jelentős szerepet játszottak. *Bencsik János* Mád társadalmának század eleji helyzetét tekinti át az életmódbeli és a tudati elkülönülés szerint. Másik tanulmányában Tokaj város tanácsának 18. század végi gabonavásárlásait tárja fel évek szerinti részletes kimutatások közlésével.

A kötetet *Varga Gábor* érdekes tanulmánya zárja Tokaj város szőlőhegyének 1787. évi felmérésében szereplő földrajzi és családnevek rendkívül gazdag közlésével.

Selmeczi Kovács Attila

Herepei János: A házsongárdi temető régi sírkövei.

Adatok Kolozsvár művelődéstörténetéhez. Sajtó alá rendezte Balassa Iván, Herner János, Keserű Bálint. Az utószót írta: Balassa Iván. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 559 l.

A kolozsvári házsongárdi temető valószínűleg az egyik legrégebben használt sírkertje földrészünknek. Talán lehet, hogy valóban legrégebbi a városi temetők közt, magyar viszonylatban bizonyosan így van. A házsongárdi temető köztudottan magyar nemzeti panteonnak számít. Herepei János nem a temető történetét írta

meg, hanem a megnyitása utáni mintegy százötven esztendőből századunkig fennmaradt sírköveket vette számba. A kolozsvári városi tanács 1585 májusában határozta el a temető megnyitását, miután a városfalak között már nem akadt hely a pestisjárvány áldozatait eltemetni. A legrégebbi halálozási dátumot őrző sírkő 1585 decemberét mutatta 1925-ben, amikor Herepei rátalált (azóta elpusztult). Herepei János két évtizeden át kutatta, gyűjtötte az adatokat, majd 1950-ben fejezte be munkáját, mely mostanáig kéziratban hevert.

A könyv megértéséhez ismernünk kell a szerző szerencsétlen életútját, azt, hogy – egyáltalán nem közhellyel szólva – jobb sorsra érdemes tudós volt. Balassa Iván méltó emléket állít neki az utószóban, megértő szeretettel emlékezik az idősebb kortársra és hajdani princípálisára. Herepei pályáját mindkét világháború és a következő impériumváltás derékbatörte. A házsongárdi temetőről íródo kéziratát magával tudta menekíteni Erdélyből, de végső formába öntésekor nem végezhetett levéltári kutatást és korlátozott könyvtári lehetőségei voltak. Ezek a fogyatékosságok megmutatkoznak a munkán, de minden értő olvasót így is elismerésre készítet a szerző hihetetlen nagy szorgalmú és ügyszeretető ténykedése. Rövid bevezető fejezetek után, amelyek a vizsgálatra kiválasztott időszakban vázolják a temetőhely történetét, a kötet majdnem teljes tartalma százötvenegy sírkő leírása. (Ebből százhuszonhetet állítottak föl a XVI–XVII. században.) Minden sírkő egy-egy hosszabb-rövidebb terjedelmű fejezetet kap. A mű igazi értéke nem a sírkövek fellelésének és leírásának munkája – kevés köztük a művészi megmunkálású, csak néhány jelölte kiemelkedő személyiség sírját –, hanem a síremlékek alatt nyugvók életének leírása. Óriási anyagismeret birtokában, nagy leleménnyel ”kelti életre” Herepei János a halottak városát. Nem a többnyire töredékes életrajzok igazán fontosak, hanem a belőlük kirajzolódó városi életmód, a mindennapok története, mesterségek, műveltség, egyházak, épületek, hozzájuk kapcsolódó történelmi események.

A szegényes kutatási feltételek miatt sajnos csak harmincnégy fényképet találunk a könyvben, ezek egy része is Herepei életrajzához kapcsolódik. Megtaláljuk viszont a tudós műveinek bibliográfiáját, a sírkövek jegyzékét, a tárgy-, a személynév- és a szimbólummutatót.

Kósa László

Ismeretlen moldvai nótafák. Csángófalvak énekközlőinek szöveg- és dallamkincse.

Szegő Júlia gyűjtése. Válogatta és szerkesztette Tari Lujza. Szakmailag ellenőrizte és a bevezetőt írta Rajeczky Benjamin. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988. 228 l.

A kolozsvári Szegő Júlia hét dél-moldvai csángó faluban (Diószeg, Klézse, Külső-Rekecsin, Lészped, Ónfalva, Trunk, Újfalu) gyűjtötte a közreadott százhuszonkét dallamot. Ezek a községek a legismertebb, néprajzi gyűjtők által leginkább látogatott moldvai magyar telepek, folklórjuk azonban a legutóbbi időig kimeríthetetlennek számított. A közreadott anyag csoportosítása túlnyomólag zenei szempontú: I. Balladák, rabénekek; II. Kis ambitusú dallamok (keservesek, katonadalok, egyéb lírai dalok); III. Nagy ambitusú dallamok (balladák, alkalomhoz nem kötött

lírai dalok); IV. Kötött ritmusú dallamok (táncdallamok, népies műdalok, új stílusú népdalok); V. Függelék (gyerekjáték-dal, lakodalmas, köszöntő, egyházi népének). Rajeczky Benjamin bevezető tanulmánya mindenekelőtt kutatástörténeti áttekintést nyújt a múlt századi Petrás Ince Jánostól, aki az első csángó-magyar népköltési darabokat lejegyezte, napjaink folkloristáig. Ezután Bartók nyomán a népzene nemzetközi összehasonlításának fontosságára és lehetőségeire hívja föl a figyelmet. Végül a kötet dallamcsoportjait és kiemelkedően figyelemreméltó dallamait jellemzi röviden és további vizsgálatokra ösztönözve.

K. L.

Jugoszláviai magyar népköltészet II.

Válogatta, szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket Bosnyák István írta. Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1988. 215 l. (Értekezések, monográfiák 13.)

Az újvidéki Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete 1985-ben az "Értekezések, monográfiák" sorozat 4. köteteként jelentette meg a *Jugoszláviai magyar népköltészet I.* kötetét. A jugoszláviai magyar folklorisztika válogatott dokumentumaiból abban a kötetben a kutatástörténeti, valamint a lírai és epikai (mese, monda) műfajokról szóló tanulmányok kerültek kiadásra. A jelen kötet, az első folytatásaként, a kisepikai műfajokkal és a szokásköltéssel kapcsolatos tanulmányok gyűjteménye.

A kisepikus folklórműfajok közül két tanulmány foglalkozik a szólásokkal, szóláshasonlatokkal Feketicsről (Vajda S. Zsuzsanna), Zentáról és környékéről (Triposky Géza). A drávaszögi találósokat Lábadi Károly elemzi. Az epikus gyermekfolklor vizsgálatából két tanulmányt olvashatunk. Az egyik a jugoszláviai magyar mondókák jellegzetességeit vizsgálja (Matijevics Lajos), a másik az értelmetlen szövegű kiolvasók értelmezése (Voigt Vilmos). Horgosi parasztönéletírást jellemez Burány Béla rövid írása, a kisepikus folklór-műfajokat bemutató tanulmányok sorát zárva.

A tanulmánykötet másik nagy tematikus egysége A népszokások költészete cím alatt a mondott rítus valamint a népi színjátszás és párbeszédés szokásköltészet vizsgálatához kapcsolódó tanulmányokból válogat. Az egyik tanulmány a csantavéri lakodalmi kurjantókat mutatja be és elemzi (Sinkovits Ferenc). A köszöntőkről két tanulmányt olvashatunk; Lábadi Klára a drávaszögi Alfaluból közül újév- és névnapköszöntőket, Kiss Lajos a jugoszláviai magyar népzene vizsgálata kapcsán jellemzi és mutatja be a kalendáriumi szokások köszöntőit. Népi színjátszás és párbeszédés szokásköltészet cím alatt észak-bánáti falvakban gyűjtött regösének-töredékeket publikál Burány Béla, disznótori kántálás és állatalakoskodás leírását ugyancsak ő. A Göntérházán napjainkban is élő gergelyjárást Varga Sándor mutatja be. Végezetül két betlehemezéssel kapcsolatos tanulmányt olvashatunk a kötetben Zentáról és vidékéről (Burány Béla), valamint Észak-Vajdaságból (Papp György).

A jegyzetekben megtaláljuk a tanulmányok eredeti publikációjának bibliográfiai adatait. A kötetet névmutatók zárják.

Tátrai Zsuzsanna

Kapcsolatok rendszere a Káli-medence falvaiban a 18. századtól a 20. századig. A Veszprémi Bakony Múzeum történeti-néprajzi kutatásának eredményei a Káli-medencében. Szerkesztette S. Lackovits Emőke. Kiadja a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság. Veszprém, 1988. 239 l.

Az 1980-as években néprajzkutatókból és történészekből álló munkaközösség dolgozott a Káli-medencében. Választásuk azért esett a térségre, mert ennek múltját korábban alig ismerte a tudományos érdeklődés. A munkaközösség eredményei részint önálló kiadványban, részint múzeumi évkönyvekben már napvilágot láttak, jelen tanulmánygyűjtemény ezt a publikációs sorozatot folytatja. A közzétett tizenkét írást az azonos földrajzi térség kapcsolja össze, tematikai összefüggéseik lazák.

Az első dolgozat a Káli-medence földtani helyzetét, kialakulását és változásait ismerteti a legújabb szakirodalom alapján (H. Bede Piroska). Két, tisztán történetkutató tanulmány a kistáj jellegzetes lakói, a falusi kisnemesség múltjának egy-egy területébe pillant be. Hudi József a múlt század első felének kisnemesi birtokforgalmát elemzi, Veress D. Csaba pedig a falvak részvételét veszi számba az 1809. évi nemesi felkelésben.

Néprajzi cikkek adják a kötet gerincét. Selmeczi Kovács Attila a földművelés és az állattartás kapcsolatáról, Lukács László a korábban gyakori településformáról, az egy lakótelken több család által használt "közös udvarokról", H. Lukács Györgyi a lakáskultúráról, főleg a bútortatról ír. Az utóbbi tanulmány szóbeli emlékezések és levéltári adatok segítségével próbálja a megmaradt tárgyak bevonásával rekonstruálni a bútorkultúrát. Eredményként a kistáj 19. század közepétől egyre erőteljesebb polgárosodását követhetjük nyomon. A polgárosodás egyik feltétele volt a Káli-medence bekapcsolódása a nagyobb sugarú táji munkamegosztásba. Csoma Zsigmond vizsgálatából nyugat-magyarországi és stájerországi kapcsolatok szoros szálai rajzolódnak ki. Gelencsér József a falvak ledolgozási formáival, S. Lackovits Emőke a rokonsági rendszerek és a temetkezés összefüggésével foglalkozik. A sorrendben utolsó néprajzi írás, Madar Ilona munkája a római katolikusok ünnepei, színjátékszerű népszokásaiból ad ízelítőt.

A kötetet két nyelvészeti tárgyú tanulmány zárja. Boros Edit Kővágóórs névdivatját kíséri végig 1850-től kiindulva, S. Tamás Márta pedig adalékokat közöl a bakonyi és a balatonfelvidéki nyelvjárások azonosságairól és különbségeiről.

Kósa László

Kardos László–Szigeti Jenő: Boldog emberek közössége.

A magyarországi nazarénusok. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 631 l.

Igaz, hogy az újabbkori protestáns egyházak társadalmi és kulturális befolyása még kicsiny létszámukhoz képest is mindig csekély maradt, azonban épp a nazarénusok példája bizonyítja, milyen jelentékeny társadalmi problémává nőhet néhány ezer egyszerű és tanulatlan ember ügye is. Elsősorban nem azért, mert a fegyverfogást és az 1895-ig hivatalos egyházi anyakönyvezést megtagadták, hanem a társadalmi türelmesség vizsgálja miatt. A kiegyezés kori Magyarország liberális politikai hagyományai meg-megbicsaklottak a nazarénusok állhatatosságán, s noha a századvégi vallásügyi törvények egyik kiváltója lett a nazarénusok léte, velük kapcsolatosan vallásszabadságból nem kaphat jelest a társadalom. Még kevésbé a – jobb szó híján – "történeti"-nek nevezett régi egyházak, amelyek hosszú ideig nem tudtak mit kezdeni a soraikat apasztó új jelenséggel, nem értették okait. Különösen jellemző volt a legtöbbet veszítő református egyház viszonyulása. Liberális teológusai a túlbuzgó vallásosságban a korszerűtlenség veszélyét, sőt államellenes bomlasztó tényezőt láttak, de a meggyőzést és felvilágosítást tartották ellene a leghatékonyabb eszköznek, míg mások pusztán féltékenységből kívánták a hatósági beavatkozást. A 19. századi protestantizmus racionalizmusa megakadályozta, hogy fölismerje az általa történetileg egyre magasabbra értékelt reformáció örökségét épp a nazarénizmusban.

Pedig hamarosan ismertté vált, hogy a múlt század közepétől Magyarországon terjedő új hit néhány évtizeddel előbb a svájci református egyház szektájaként született meg. A hazai helyzet értékeléséhez hozzátartozik, hogy eleinte Svájcban is éppoly hevesen és eredménytelenül zaklatták a nazarénusokat, mint Magyarországon. Aszkétizmusuk sok vonása Kálvin Genfjére emlékeztet, akár a zord egyházfegyelemre, akár a szertartás nélküli esküvőre és temetésre, vagy a hangszerek templomokból való kiűzésére gondolunk. Az egyetemes papság elvét a reformáció több ága is vallotta, a felnőttkeresztséget viszont az anabaptisták gyakorolták. A kis gyülekezetek zártsága, a hierarchia elvetése, az egyéni kegyesség túlzásai, a kultúraellenes megnyilvánulások (a nem vallásos művelődési lehetőségek elvetése, az élvezeti szerek és a divat tilalma), de ezekkel együtt a takarékos életmód és az anyagi gyarapodás is a klasszikus puritán és pietista kisközösségeket idézi. Ugyanakkor létüket a polgári társadalomnak köszönő nazarénusok mentalitása egészen középkorias maradt abban az értelemben, ahogyan életük szinte minden percét áthatja vallásuk.

Nem ez az egyetlen súlyos ellentmondásuk! Még csak nem is az, hogy miközben az első világháború frontjain föbelövik fegyvert nem fogó fiaikat, vezetőik között tekintélyes hadiszállító malomtulajdonos is akad. A legnagyobb kétségtelen az, hogy saját hitüket tartva egyedül üdvözítőnek, valójában kirekesztették magukat a társadalomból. Míg kezdetben belső demokratizmusuk és kitartó hitük a kívülállókat akár csupán elismerő, akár gyakorló híveiké tette, később a zártság atyáskodó tekintélytartást, férfiuralmat és intoleranciát szült. Nem társadalmi türelmetlenséget, hanem hittanit és világnézetit, egyébként megtartották a mindenkori államrenddel szembeni lojalitásukat. S ha joggal mondható el, hogy a régebbi egyházak krisztusának igazán nem nevezhető indulattal üldözték őket vagy ösztönözték üldözésüket, ők ugyancsak hallatlan szeretetlenséggel, véglegesnek látszó szakadást vál-

lalva közösítették ki maguk közül az 1970-es években azokat a főleg fiatalabb hit-társaikat, akik színebb, elevenebb, érzelmekkel telítettebb vallásosságot kívántak. És épp akkor, amikor a lassan liberalizálódó kommunista egyházpolitika nekik engedte meg először a fegyver nélküli katonai szolgálatot és a régebbi egyházak keménysége is meglágyult. Az idős ortodox nazarénusokban fölülkerekedett a gyanakvás, és az üldözött csoportok hasonló esetben gyakori reflexe is fölbukkant, mely az üldözést már elengedhetetlennek tartja a megigazuláshoz, a hite szerinti teljes élethez. A könyv címe az első évtizedek nazarénusaira gondolva találóan pontos, a közelmúlt azonban inkább belső drámát, mint békét és boldogságot mutat.

Kardos László különösen részletesen ábrázolja ezeket a küzdelmeket és meg-hasonlásokat. Néha már olyan érzésünk támadhatna, hogy túl aprólékosan szól róluk, de ismételten rá kell döbbernünk ezeknek a történeteknek széles általánosítható tanulságaira. Míg Szigeti Jenő forráshiányokkal eredményesen birkózó és kitűnő filológusi képességű, de elemzésektől és kritikától általában tartózkodó történetészként mutatkozik be, Kardos mélyrehatóan elemez és bírál, emellett egyszerre tesz tanúságot beleérző és kívülről látó tehetségéről.

A szerzőpáros munkájának értékét az is bizonyítja, hogy nemcsak eseménytörténetet és felismeréseket tartalmaz, hanem számos további kérdést "előhív" az olvasóból. Kérdés marad, mikor lett a vallásos szektából egyház? A nazarénusok külső szorongatásra fogalmazták meg hitelveiket és alkották meg szervezetüket, s ezáltal olyan sajátosságaik alakultak ki, amelyek alapján önálló vallási jelenségnek minősíthető a magyarországi nazarénus egyház. Egyébként a világ kisszámú nazarénusának többsége ma a volt Osztrák–Magyar Monarchia területén él, és a tengerentúliak elődei is innen vándoroltak ki. A hitelveket olvasva mégis fölvetődik, vajon azok igazán teológiát alkotnak-e a szó hittani rendszer értelmében? Későbbi kutatások talán majd kielégítőbben megmagyarázzák, miért vált a kezdetben iparosok, mesterlegények hite hamarosan túlnyomólag parasztok vallásává, nemcsak a szegényekévé, a módosabbakéivá is. Miért járt a legtöbb eredménnyel a nazarénus misszió az egykori Dél-Magyarországon? Ez a kérdés akkor válik igazán lényegessé, ha szembesítjük azzal a fölfogással, mely szerint az újabb protestáns egyházak híveik jórészét a racionalizmustól kiüresedett reformáció-korabeli egyházakból hódították el, azok közül, akik spirituálisabb lelki életre vágytak. Ezt a részigazságot alighanem kiegészíti a tájtörténet sajátosságainak és bizonyos lelki beállítottságú emberek találkozásának fel nem derített ténye, hogy most ne is szóljunk az eredetileg katolikus és pravoszláv nazarénusokról.

Kósa László

A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai I. Keszthely 1711–1820.

Közreadja Benda Gyula. Előszó: Hoffmann Tamás. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1988. 401 l. (Fontes Musei Ethnographiae I.)

Két ok miatt is figyelmet érdemel ez a terjedelmes könyv: egyrészt azért, mert új kiadványsorozattal jelentkezik a Néprajzi Múzeum, mely az 1970-es évek köze-

pétől csak elvétve adott hírt magáról saját kiadványai révén, másrészt annak a kutató- és feldolgozó munkának első eredményét vehetjük kézbe, amely egy évtizede folyik a múzeum falai között, azon megfontolásból, hogy az inventáriumok hozzásegíthetnek a 17–18. századi tárgyak eredetének, társadalmi kötődésének meghatározásához. Amint Hoffmann Tamás előszavában írja: „Végeredményben a levéltárakban fennmaradt leltárak és a múzeumi raktárakban őrzött tárgyak egymásra vetítésével jutunk közelebb a történelmi folyamatok megértéséhez”.

Benda Gyula bevezető tanulmányában Keszthely 18–19. századi népesedési viszonyait és a város társadalmát ismerteti, utalva a nagyszámú iparosra, majd a hagyatéki igazgatás és az összeírások kérdésével foglalkozik. A kötetben 89 hagyatéki összeírást ad közre, melyek időrendi sorban követik egymást.

Selmeczi Kovács Attila

Kocsis Gyula: Hagyatéki leltárak. Cegléd 1850–1900.

Kiadja a Kossuth Múzeum. Cegléd, 1988. 279 l. (Ceglédi Füzetek 24.; Mezővárosi és falusi közösségek iratai. Inventáriumok 2.)

A hagyatéki leltárak jelentős gazdaság- és társadalomtörténeti, valamint néprajzi értéke ismert, kiaknázásuk azonban Magyarországon eddig kevésbé történt meg. Összegyűjtésükre és kiadásukra munkaközösség jött létre a budapesti Néprajzi Múzeumban, melynek kezdeményezésére készült a jelen kötet. A kötet összesen 90 hagyatéki leltárt tartalmaz. Ez a szám mindössze 0,8%-át jelenti a kiválasztott fél évszázadban keletkezett ceglédi inventáriumoknak. A gyűjtő mintegy 500 forrást talált meg, 448-at másolt le, a végső szám ebből redukálódott. Mindezt Kocsis Gyula bevezető írásából tudjuk meg, a válogatás szempontjaival együtt. A kutatónak tartalmi okok miatt el kellett vetnie eredeti tervét: a település társadalmi rétegzettségének arányaihoz igazodó leltárközléseket. Elsősorban a jellemző és tartalmas darabokat válogatta bele a kötetbe, vigyázván arra, hogy minden időszakasz, minden felekezet, foglalkozási csoport, korosztály képviselve legyen az anyagban. A bevezető az inventáriumok lelőhelyéről és keletkezésüknek jogi-hivatali körülményeiről, valamint a közlés módjáról is tájékoztat. A megjelentetett hagyatéki leltárak szemléletes képet nyújtanak egy népes alföldi mezőváros korabeli társadalmának életmódjáról.

K. L.

Kocsis Rózsi: Megszépült szegénység.

Vallomás a gyermekkorról. Sajtó alá rendezte és előszóval ellátta Nagy Olga. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1988. 283 l.

A gyermekkori élményeket megelevenítő parasztönéletírást Nagy Olga rendezte sajtó alá, s ő írta a kötet előszavát is. Kocsis Rózsi a mezőszegi Szék község

szülötte, akárcsak Győri Klára, akinek méltán feltűnést keltett önéletírása már korábban (1975) megjelent. Míg Győri Klára közösségi mesélő volt, addig Kocsis Rózsi csak írásban fejezi ki magát. Lebilincselő, élvezetes olvasmány kerekedik ki visszaemlékezéseiből. Szavai nyomán láthatóvá válik egykori házuk belseje, megelevenednek a gyerekjátékok, a szapulás, az aprók tánca, a lakodalmas menet (ahogyan egy gyerek látja), a nagyok tánca, az ünnepi készülődés, a gyermekhalál, a farsang, a máléhántás, az asszonyfonó, a falusi iskola stb.

A visszaemlékezések első csokra a „Mezítláb” címet viseli. A második, „A szolgasághoz is szerencse kell” a szolgálóélet, a cselédpiac, a pesztráskodás, a vásárnapi kimenő, a szerelem egy-egy jellegzetes szakasza vagy epizódja Kocsis Rózsi életének. A gyermekkori és ifjúkori emlékek élénk párbeszédés formában történő felelevenítése hatásos olvasmány, s ugyanakkor hiteles néprajzi anyagközlés, adattár.

Tátrai Zsuzsanna

Körmendi Géza: A tatai fazekasság története.

Tatabánya, 1988. 116 l.

A múlt század végén Csákvár után a Dunántúl második legjelentősebb fazekasközpontja Tata és Tóváros volt, ahol közel száz iparos működött, jellegzetes kerámia kultúrát teremtve. Az ez időre híressé lett tatai cserépedények – a széleskörű vásárolás következtében – az ország legkülönbözőbb területeire eljutottak. A nagyszámú fazekasműhelyből századunk közepére csupán egyetlen maradt, melynek felszerelését, illetve termékeit 1959-ben Körmendi Géza mentette meg az enyészettől a tatai múzeum számára.

A szerény terjedelmű könyv lapjain a tatai fazekasok életének egykori története tárul elénk. A helybeli céh 1722-ben szerveződött meg, átvéve a komáromi fazekasok néhány évvel korábban kelt céhlevelének szabályait. A céh történetének alakulását számos dokumentum felidézésével mutatja be a szerző, utalva a századfordulón még virágzó mesterség gyors hanyatlására. Külön fejezetben foglalkozik a fazekasok életével és társadalmával, a lakóhely szerinti társadalmi hierarchiával. A fazekasházak, műhelyek jellegzetes felszerelését az 1950-es években még több épület őrizte, melynek nyomán készült a felmérés. Az egykori mesterek elbeszélése alapján a maga teljességében, sokrétűségében ismerhetjük meg a fazekas munkáját: az agyag előkészítésétől a díszítés, kiégetés nagy gyakorlatot igénylő fáradságos tennivalójáig. Külön figyelmet érdemel a tatai edények vásárcserejének összeállítása, amiből nemcsak az edények sokféleségére, hanem vásárolásuk széles kiterjedésére (Csallóköz, Duna-Tisza-köze, Budapest, a Bakony vidéke) is fény derül. A szerző részletes tájszótár közreadásával könnyíti meg a nyelvészeti érdeklődésű tájékozódást, és gazdag illusztrációs anyaggal dokumentálja mondanivalóját.

Selmeczi Kovács Attila

Körmendi Géza: A tatai vízimalmok.

Tata, 1988. 58 l.

A vizek városaként ismert Tatán a középkortól jelentős gazdasági szerepe volt a vízimalmoknak. Még az 1910–1930 közötti időben is 19 vízimalmot hajtottak a Nagy-tó környékének forrásvizei. A szerző részletes leírást nyújt a tatai malmok működéséről, szerkezeti felépítéséről, berendezéséről az elmúlt évtizedekben még ép-ségben megtalálható néhány épület felmérése alapján. Képet kapunk a század elejé-nek őrlési gyakorlatáról, a malombérlés formáiról, a molnárok mindennapi életéről. A téma bemutatását nagyszámú rajz és fényképfelvétel dokumentálja. A kötet füg-gelékében egy 1912-ben kelt engedély-okirat szövege olvasható, amely Tóváros ha-tárának vízhasználatát szabályozza, végül a szövegben alkalmazott műszavak szó-jegyzeke teszi teljessé a szerény terjedelmű kiadványt.

Selmeczi Kovács Attila

„Kurtaszoknyás hatfalu”. Dolgozatok Kéménd község néprajzából.

Összeállította Liszka József. Madách Kiadó, Pozsony, 1988. 220 l. (Új Mindenes Gyűjtemény 7.)

Kéménd, Bény, Kőhídgyarmat, Kisgyarmat, Garampáld és Bart a mai Szlo-vákiában, a Garam folyó torkolatának közelében többségükben a hajdani Eszter-gom, kisebb részben Hont megyében fekvő magyar falvak. Környezetük sok évtize-de megkülönbözteti őket az idősebb nők által máig hordott, jellegzetes viseletről. Jellegzetességen nem annyira a színeket, inkább a formát, a megjelenést kell ez eset-ben értenünk. Az itteni női ruházat dereka jóval hosszabb az átlagosnál és a meg-szokottnál, maga a ruha azonban rövidebb, alig térdig ér. Ezáltal azonnal elárulja, hogy sajátos külsejű viselője a fölsorolt hat község valamelyikébe való.

A néprajztudomány a századelő óta tud erről a népviseletről, a vidék részle-tesebb vizsgálatát azonban nem végezte el. Néhány évvel ezelőtt ennek a hiánynak a pótlására vállalkozott a Csemadok Érsekújvári Járási Bizottságának pártfogásával működő néprajzi szakcsoport. Nyaranként minden alkalommal másik községben végeztek néprajzi vizsgálatot, ami egyidejűleg a szlovákiai magyar néprajzi kutatók találkozájává és kis konferenciájává vált. Évközben is rendszeresen folytattak kuta-tómunkát. A résztvevőknek csupán kisebb hányada volt hivatásos néprajzkutató, többségük a néprajz barátja és társadalmi művelője, akik szabadidejük egy részét áldozták erre a tevékenységre.

Természetesen nemcsak a viselet érdekelte őket, hanem a viselettel jelzett te-lepüléseggyüttes teljes hagyományja. A mostani kötet nem öleli föl a munkacsoport gazdag eredményeinek teljes anyagát, elsősorban az egyik kiemelkedő falu, Kéménd néprajzát mutatja be. Azt sem falumonográfiaként, hanem egyfelől részleteiben, másfelől messzebbre mutatóan a helyi néprajzi összegzésnél.

Az első tanulmány szerzője, a kötet összeállítója, Liszka József a vállalkozást tudománytörténeti és módszertani szempontból határolja körül. Rámutat az egyete-

mes magyar néprajz, illetőleg a szlovák néprajz hasonló vállalkozásainak serkentő hatására és elhelyezi a hat községet a magyar népi kultúra rendszerében. Megállapítása szerint ezek hagyományai átmeneti helyzetet foglalnak el a nyugati-kisalföldi és az északi-felföldi magyar nyelvterület kultúrája között. Véleményét a kötet több írása is alátámasztja.

Mindenekelőtt meg kell említeni Méry Margit tanulmányát, mely mind a hat település viseletét bemutatja. Mellette Kocsis Aranka történeti vizsgálata arra az eredményre jut, hogy a szóban forgó községek házassági kapcsolatai nem befolyásolták a viselet és egyáltalán a néprajzi egység kialakulását. Ez a sok munkát igénylő, aprólékos kutatás, amely az anyakönyveket dolgozza föl, mintaértékű más vidékek hasonló kérdéskörének megválaszolására. A további közlemények sorában Nagy Endre Kéménd földrajzi neveiről ír. Gáspár István az árucseré néprajzát foglalja össze. Dánielné Matus Erzsébet dolgozata a születésről és a keresztelőről szól. Csókás Ferenc a párválasztás, lakodalom, esküvő néprajzát, Liszka József a temetését ismerteti. Battáné Gáspár Jolán, Dániel Csilla és Káplóczy Bea írása a kéméndi gyermek családban elfoglalt tradicionális helyét vizsgálja. Végül Batta Attila hiedelemadálkokat közöl.

A kötet adattárában kaptak helyet mindazok a dokumentációk és folklórszövegek, amelyek a tanulmányok és közlések jobb értéséhez szükségesek: demográfiai adatsorok, folklóralkotások. A magyarul nem olvasók számára rövid szlovák és német nyelvű összegzést mellékel a szerkesztő. Nem hiányoznak a színes és fekete-fehér fényképek és rajzok sem. Ezek egy része azonban már csupán rekonstruált állapotot mutathat be.

Kósa László

Laposa József: Szőlőhegyek a Balaton-felvidéken.

Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1988. 102 l., 48, 32 t. 1 térkép.

A könyv műfaját körülményes feladat meghatározni. Valószínűleg akkor járunk legközelebb az igazsághoz, ha röpiratnak nevezzük, melyben a szerző egy nagyon nagy múltú, kiemelkedően értékes természeti adottságú táj védelmének érdekében szól a közvéleményhez. Mondandója kifejtéséhez segítségül hívja a történetírást, a néprajz, a műemlékvédelem, a botanika, a geológia és a mezőgazdaságtudomány, különösen a szőlő- és borgazdasággal foglalkozó ágazat eredményeit. Az írás a tudományos hitel igényével, szakirodalmi hivatkozásokkal, de ismeretterjesztő nyelvezettel készült. Legelőször az ember és a táj kapcsolatát, valamint magának a tájnak az elhelyezkedését mutatja be. Kiemeli szőlő- és bortermesztésének jelentőségét, annak hanyatlását, további veszélyeztetettségét. Ezután történeti korszakokként röviden áttekinti a Balaton-felvidék múltját a római provinciától napjainkig. A magyar államalapítás óta bizonyíthatóan folyamatos volt ezen a vidéken a minőségi bortermelés, a nagy fellendülés azonban csak a hódoltság elmúltja után, a XVIII–XIX. században következett be. Ezt törte derékba a múlt század végén a filoxéra-vész, majd a lassú helyreállítás után a szocialista kollektivizálás,

a kistermelés majdnem teljes megszüntetése okozott máig tartó nagyon mély válságot. A szerző a történeti rész után kerít sort a táj legfontosabb elemeinek részletesebb szemügyre vételére. A tájat komplex jelenségként mutatja be, kiemelve a szőlőterületek és épületeik alapvető formáló hatását. Képzletbeli sétára viszi az olvasót a balatonfüredi–csopaki, a badacsonyi és a balatonmelléki borvidékre. Végül szinte prófétai hangon szólít fel a táj megmentésére, a végső pusztulás elkerülésére, amely csakis komoly rekonstrukcióval, az értékek megóvásával és helyreállításával képzelhető el.

A 143 fekete-fehér és 79 színes fényképfelvétel többsége Dékány Tibor munkája. Szemléletesen és funkcionálisan támasztják alá a könyv mondanivalóját, amit Laposa József részletes, a problémákra esetenként élesen reagáló, máskor kellő szubjektivitást segítségül véve készült képaláírásai is nyomatékosítanak. Összegzés és képaláírások német nyelven is megtalálhatók a műben.

Kósa László

N. László Endre: A Duna aranya. Aranymosás a Csallóközben.
Madách Kiadó, Bratislava, 1988. 96 l.

A tanulóifjúságnak szánt könyvében N. László Endre különös világba kalauzolja olvasóit, ahol a mese és a valóság legalább annyira összemosódik egymással, mint a Duna fövényében az arany szemcse és a homok. Népmesével kezdődik és tündérmesével zárul ennek a sajtóságnak, ősi kézműves tevékenységnek szakavatott bemutatása. A szerző személyes tapasztalatát is megosztja olvasóival, mivel maga is foglalkozott aranymosással. A munkafolyamat alapos leírását, az egyes munkaszakaszokat, valamint az arany tisztításának hagyományos eljárásait a csallóközi falvak régi aranymosóinak elbeszélései alapján rögzítette, felidézve azt a gazdag hiedelemvilágot, amely az arannyal való foglalkozáshoz fonódott. Az olvasható leírást szemléletes rajzok és fényképek egészítik ki, teszik teljessé.

Külön említést érdemel, hogy a szerző megemlékezik Khin Antalról, a somorjai Csallóközi Múzeum megalapítójáról, a tájegység két világháború közötti egyetlen etnográfus kutatójáról.

Selmeczi Kovács Attila

Madárlátta kenyér. Hajdúhadház népköltészete.

Az adatokat gyűjtötte és az előszót írta Enyedi József. A kötetet szerkesztette, bevezető tanulmánnyal ellátta Kriza Ildikó. Kiadja az MTA Néprajzi Kutató Csoportja, Budapest, 1988. 219 l.

A kötet tartalmát Enyedi József hajdúhadházi tanár, önkéntes néprajzi gyűjtő 1960–1971 között gyűjtötte össze. Munkája eredetileg a népköltészet minden műfajára kiterjedt, ebbe a kötetbe azonban – a szerkesztő javaslatára – csupán a telepü-

lésre az adott időszakban jellemző legjelentősebb és legelevenebb folklórágazatok kerültek bele. Így az anyag egy erősen polgárosodó tiszántúli mezőváros népköltészetét reprezentatív területek válogatott darabjaival képviseli. Hiába keressük benne például a „klasszikus”-nak minősülő népmesét, balladát, lírai dalt, ugyanakkor számos, szigorúbb megítélés szerint, „fclnépi”-nek tartott műfajjal találkozunk. A három nagy egységből az első kizárólag köszöntőket foglal magában (karácsonyi, újévi, húsvéti, névnapi, szülői), bizonyítván, hogy a köszöntés szokása a közelmúltig változatosan virult. A második rész az iskoláskor költészete, melyben olyan nagymúltú műfaj mellett, mint a verses találós és a közmondás, helyet kapott az eredeti folklórnak számító mondóka, kiolvasó és gyermekvers, valamint a nyilvánvalóan iskolai tananyagból származó oktató vers. Végül a harmadik rész a „mindennapok költészete” címet kapta. Itt találjuk a kötet egyetlen nem verses szövegcsoportját, az anekdotákat. Gazdag a „nevető fejfaversek” és a lakodalmi kurjantások gyűjteménye, de leggazdagabb az emlékkönyv-versek sorozata. A gyűjtésben Enyedi József tanítványai, valamint idősebb emberekből álló segítők is részt vettek.

Kósa László

Magyar népköltészet.

Főszerkesztő: Vargyas Lajos. Szerkesztő: Istvánovits Márton. A szerkesztő munkatársa: Szemerkenyi Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 876 l. (Magyar néprajz nyolc kötetben. V. Folklór 1.)

Minden tudományszak életében esemény egy összegző mű megjelenése, de különösen az, ha nem csupán egy nagyobb részterület eredményeinek összefoglalása, hanem valóban az egész szakterületé.

Rövidebb és terjedelmesebb összegzés több is készült a magyar népi kultúráról, de kézikönyv-formátumú eddig csak egy, *A magyarság néprajza* négy köteté az 1930-as években. Sikerére jellemző, hogy néhány esztendőn belül még kétszer kiadták, és akkoriban igen nagyra számító, mintegy tizenötezer példányszámot ért el. Ám már a megjelenéskor számos fejezete és általában tudományfölfogása elavult volt, tartalmát az újabb kutatások hamar meghaladták, és betöltötte tudományépítési feladatát is. Ezért készült már a megjelenés utáni évektől – kisebb-nagyobb megszakításokkal folytonosan – kézikönyv megírására a magyar néprajztudomány.

A kézikönyv-írás problémáit a párhuzamos példák szemléltetik, akár a hatkötetes magyar irodalomtörténetre, akár a még befejezetlen tízkötetes *Magyarország történetére* vagy a művészettörténeti szintézisre gondolunk. A néprajzi összegzés módszertani nehézségeit az is súlyosbítja, hogy a néprajzban nem követhető a fölso- rolt minták kronologikus rendje, helyette a tematikus rendszer érvényesül.

Az egyes szakterületek különböző fejlettségét, kutatási készültségét és személyi adottságait tükrözi, hogy a kötetek közül nem a sorszámozás szerinti első, hanem az ötödik jelent meg először. Ezúttal a tematikus rend előnyére válik a sorozatnak, nem úgy, mint a történeti vagy művészettörténeti összegzésekénél, ahol az új- és legújabbkor anyagát jóval előbb olvashattuk, mint a kezdetekét.

A tervezett három folklórkötet közül a megjelent első a magyar folklorisztika legjobban kiművelt, tudománytörténetileg tekintve is legnagyobb múltú részét, a népköltészet műfajait öleli föl. Vargyas Lajos főszerkesztő tömören így foglalta össze a tartalmat: „...a népköltészet szó nemcsak verses műfajokat jelöl: a prózai műfajokat is kötetünk tárgyalja. Tárgyalja mindazt, amit az írásos kultúrában »irodalom« néven foglalunk össze”. A meghatározás félreérthetetlenül jelzi, hogy a szerzők túlnyomó többsége módszerében hagyománytisztelőnek mutatkozik. Megállapításunk érvénye egészben vagy részben csupán a proverbiumokról, a sirató énekekről és a ráolvasásról szóló fejezetekre nem vonatkozik.

Az egyes szerzők ezen a módszertani azonosságon vagy nagy hasonlóságon belül már különbözőképpen fogták föl feladatukat. Azonosság végső soron csupán az, hogy az egyes műfaji fejezetek mind kutatástörténeti visszatekintéssel indulnak. Ezek olykor más szerző tollából származnak, mint például a népdalnál. A továbbiakban minden szerző azt a kérdéskört emelte ki vagy dolgozta ki részletesebben, amelynek a kutatása valamilyen okból részletesebb eredményeket kínált, vagy maga a műfaj természete kormányozta a megközelítés módját.

Mindebből látszik, hogy az egyes fejezetek majdnem kivétel nélkül az illető műfaj „kismonográfiáiként” foghatók föl. Anyaguk nagy része új, a vonatkozó szakirodalom értékelése és az eredmények itt kerülnek először együttesen közlésre. Csúpan néhány kivétel akad, melyben a szerző korábban készített terjedelmesebb monográfiájának több-kevesebb változtatással rövidített anyagát publikálja, mint például Vargyas Lajos (népballada), Kríza Ildikó (legendaballada), Dömötör Tekla (a népszokások költészete). A további párhuzamos fejezeteket Banó István (népmese), Nagy Ilona (eredetmagyarázó monda és hiedelemmonda), Lengyel Dénes (történeti monda), Sándor István (anekdota), Szemerékényi Ágnes (proverbium), Mándoki László (szóbeli rejtvények), Küllős Imola (igaz történet, élettörténet, önéletrajz), Takács Lajos (históriák), Vargyas Lajos (lírai népköltészet), Károly S. László (siratóénekek), Pócs Éva (ráolvasás), Erdélyi Zsuzsanna (archaikus népi imádások) írták.

Kutatási egyenetlenségekről és személyi (szerzői) adottságokról árulkodik a kötet szerkesztésének néhány következtelen eleme. A fejezetek beosztásának sorában például egyenértékű a lírai népköltészetéről szóló, mely több alműfajt tekint át, és a siratóénekek önálló fejezete, amely mint a népi líra része, bizonyára helyet kaphatott volna az előbbieket közé beosztva a maga helyén. Nem meggyőző a legendaballada önálló fejezete sem, hiszen akkor miért nem kaptak hasonló önállóságot a vele egyenrangú vagy hozzá hasonló önállóságú más ballada-csoportok, vagy akár a különböző proverbiumfajok. Az olvasó fölteheti a kérdést, vajon a népmesékről miért egy szerző írt egységesen, a népmondákról miért kettő, különböző szempontok alapján? Vagy: az anekdota-fejezet önállósága esetleg más prózai epikus költészeti műfaj (alműfaj) kiemelt tárgyalását is indokolhatná.

Ugyancsak az arányok és a kérdések eltérő súlypontjai ejtik gondolkodóba az olvasót, amikor önálló fejezetet olvas a mese és a hiedelemvilág kapcsolatáról és a népköltészet hősének-maradványairól. Mindkettő régi és nagymúltú érdeklődési területet jelez, mindkettő a műfajok eredetéhez közelít, ám hiába keresünk más hasonló tárgyú külön fejezeteket. Az egyes szerzők a maguk szövegein belül nagyon

sokszor érintenek rokon problémaköröket, e két fejezet kiemeltsége az adott szerkezetben mégsem indokolt.

Kiemelten olvasva, kerek egész a gyermekkor költészetéről írott fejezet (Tátrai Zsuzsanna). Ez a megközelítés hagyományos a magyar néprajzban, a kötet összefüggésében azonban a „laikus” megkérdezheti: ha van gyermekkor népköltészete, vajon miért nincs felnőttkori, netán öregkori költészet. Ez a kérdés félig tréfás, ám valamilyen választ várt volna. Komolyabb gond az, hogy e fejezet – teljesen természetesen – lírai, dramatikusan és prózai-epikus alkotásokat szemlél, melyek közül nem egynek a kötet más fejezeteiben is helye lenne. „Árvá”-nak tűnik föl az utolsó, a munkásfolklórról szóló fejezet (Nagy Dezső), ami az 1950-es évek hagyományaként került ide. Aki a magyar néprajzot kissé belülről ismeri, tudja, hogy a folklórisztika tárgya túlnyomólag a parasztság műveltsége, aki viszont külső érdeklődőként közelít, keresheti más társadalmi rétegek, csoportok, osztályok folklóráját is.

Végül még egy ellentmondás. Az archaikus népi imádságokkal foglalkozó fejezet anyaga nem kevésbé és nem inkább archaikus a kötet tárgyát alkotó folklór mintegy háromnegyedénél. Sőt, vitatható, vajon egyik-másik nem archaikusabb-e, régibb-e, mint ezek az imák. Amikor Erdélyi Zsuzsanna gyűjteni kezdte értékes anyagát, a figyelemfölvívó, megkülönböztető jelző indokolt volt, ebben a környezetben azonban nem az.

Egy rövid ismertetésben nincs lehetőség részletekbe, tartalmi kérdésekbe mélyebben belebocsájtkozni, azonban – úgy érezzük – a fenti néhány kérdésvetetés a magyar néprajz lényegi problémáit is érinti.

Említést érdemel, mert a folklórt köztudomásúan igen nehéz képekkel illusztrálni, hogy a képmelléklet szerkesztését Szemerkenyi Ágnes a szegényes és egyáltalán nem mutatós lehetőségekhez képest szemléletesen, több újdonságot nyújtva oldotta meg.

Kósa László

A magyar népmesék trufa- és anekdotakatalógusa (AaTh 1430–1639x).

Összeállította és a bevezetőt írta: Vehmas Marja, Benedek Katalin közreműködésével. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1988. 307 l. (Magyar Népmesekatalógus 7/B.)

A kötet alapját a magyarországi legkorábbi irodalmi megfogalmazásoktól (15. századi latin prédikációs gyűjtemények, 16. századi magyar szórakoztató olvasmányok) a mai falusi közösségekben hallás után lejegyzett, illetve magnóra rögzített, komikus funkcióban napjainkig elevenen élő trufák és anekdoták variánsai alkotják. A mintegy 1100 variáns a jelentősebb mesekiadványokból – beleértve az igen gazdag erdélyi, kárpátaljai, felvidéki, vajdasági magyar népköltészeti kiadványokat is –, valamint kéziratos anyagból kerültek feldolgozásra.

A jelen katalógus folytatása a Magyar Népmesekatalógus 7/A kötetében közölt anyagnak. Felépítése áttekinthető, jól tagolt. Használatát megkönnyíti Benedek Katalin tanulmánya az irodalmi forrásokról, valamint Vehmas Marja elemzése a katalógusban előforduló trufa- és anekdotaanyagról.

A katalógus az alább felsorolt típusokat s azok változatait foglalja magába: Az ostoba házaspár (AaTh 1430–1439), Történetek egy asszonyról/lányról (AaTh 1440–1449xx), Háztűznézőben (AaTh 1450–1474), Tréfák vénlányokról (AaTh 1475–1499), Egyéb anekdoták asszonyokról (AaTh 1500–1524), Történetek egy emberről/fiúról. Az okos ember (AaTh 1525–1639x). Jelzi azokat a mesetípusokat is, amelyek az AaTh 1430–1639 katalógusban a BN(Berze Nagy János)-katalógustól eltérnek. A katalógust bibliográfia, földrajzi mutató és angol nyelvű összefoglaló egészíti ki.

Kiss Mária

Makay Béla–Kiss József: Népi gyógyítások Szatmárban.
Népszava Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1988. 235 l.

A kötet összeállítói több mint száz személytől jegyeztek le gyógymódokat és egészségügyi tanácsokat a szatmári Erdőhát falvaiban. Csoportosításuk laikus és orvosi szempontok vegyítésével történt. A szövegeken nem változtattak, úgy közlik, amint hallották őket. A mindössze három nyomtatott oldalra terjedő kiadói előszó inkább összezavarja a könyvet forgató olvasót, mint eligazítja. Egyfelől dicséri a népi tapasztalat értékét. Valóban jelentékeny néprajzi nyersanyagot tartalmaz a kötet, de ennek gyógyítási értéke nem egyértelmű. Erre ugyan utal az előszó, megemlítve, hogy számos szöveg átlépi a „babona” határát, de fenntartja a népi gyógyászat jelentőségéről mondottakat is. A természetgyógyászat divatjának terjedése idején nem dicsérhető a magyarázatok és szakszerű csoportosítás nélkül közreadott anyag, legyen bár néprajzilag értékes. A vaskos kötetben szemléletes fekete-fehér és színes fényképeket találunk, melyek tájat, növényeket és gyógyításokat ábrázolnak.

Kósa László

Nagy Olga: Asszonyok könyve.
Népi elbeszélések. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988. 539 l.

Nagy Olga a gyűjtőútjai során feljegyzett elbeszélésekből, parasztasszonyok vallomásaiból állította össze megrázó kötetét. A közölt elbeszélések legtöbbje Kolozsról, Győri Zsuzsannától való. 1980–1985 között mondta magnetofonszalagra vallomásait. 11 történet Kocsis Rózi széki parasztasszonytól, 6 pedig a havadi Bakó Ferencnéől származik. Mezőfeléről és Udvarfalváról származó asszonyoktól is jegyezt le történeteket. Általában így jellemzi ezeket: „A megélt történeteket népi elbeszélésekké avatja a kimondás belső kényszere, a paraszti gondolkodásmód epikus természete, valamint az egyéni tehetség”.

A történetek hét tematikus egységre bontva kerültek a kötetbe: „Ezek az elbeszélések maguktól szerveződtek bizonyos ciklusokba, aszerint, hogy a házaselet, a házastársak, gyermek és szülő, öregek és fiatalok, rokonok együttélésének történeteit és konfliktusait tárgyalják”.

A személyes vallomásokat nem közösségben mesélték, hanem csak szűk, bizalmas körben. A kötet bevezetőjében Nagy Olga jellemzi ezeket a különös népi elbeszéléseket, melyekben jól tükröződik előadóik intenzív érzésvilága, a népi hitvilág és vallásosság is. A történetek spontaneitása, drámaisága, vallomások jellege élményt ad olvasójának.

Tátrai Zsuzsanna

Néprajzi Közlések IV.

Szemelvények a Csemadok Központi Bizottsága Néprajzi Szakbizottsága tagjainak gyűjtéseiből. Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo, Bratislava, 1988. 118 l.

Hosszabb idő után ismét megjelent a szlovákiai magyar néprajz folyóirat-pótló időszakos közleménye. A kiadvány tartalma két nagy részre oszlik. Az elsőben az érsekújvári járási Csemadok szervezet néprajzi szakcsoportjának adatközléseit olvashatjuk Kisújfalun, hajdan Esztergom megyei községből. A másik részben a Csemadok központi néprajzi szakbizottságának munkatársai adják közre mátyusföldi és Ipoly-völgyi dolgozataikat. A tárgyválasztás változatos, különféle folklorisztikai területek és az anyagi kultúra néprajza egyaránt képviselve van. A leíró-adatközlő írások értékét elsősorban az adja, hogy szinte kivétel nélkül eddig nem kutatott községeket jártak be a gyűjtők. A sokszorosított kiadványt számos vonalas rajz és fénykép illusztrálja.

K. L.

Paksa Katalin: Magyar népzene kutatás a 19. században.

MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1988. 278 l. (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 9.)

A kötet tárgya nem teljesen ismeretlen a magyar zenetörténetben, Kodály Zoltán kutatói érdeklődésébe is jellegzetesen beletartozott, folyamatban föltárására és bemutatására azonban Paksa Katalin vállalkozott először. Jól ismert, hogy a magyar népdal iránti érdeklődés Herder hatására támadt föl. Az első jelentős gyűjtőegyesítés a felvilágosodás eszméin nevelkedett Pálóczi Horváth Ádám volt. Nyomában, előbb egymástól függetlenül, pusztán kedvtelésből számosan készítettek kéziratgyűjteményeket: Almási Sámuel, Tóth István, Mindszenty Dániel, Udvardy Cserna János, Arany János. A reformkorban a Magyar Tudományos Akadémia pártolta intézményesen a népdalgyűjtést mint az anyanyelv ápolásának egyik gyakorlatát és a bontakozó modern nemzeti kultúra fontos elemét. A népdal kultusza elsősorban az irodalommal, annak megújulásával forrott össze, amit igazol, hogy az Akadémia után a Kisfaludy Társaság vette kezébe a népdal ügyét. Ennek a korszaknak jellegzetes gyűjtői Erdélyi János, Petrás Ince János, Kriza János, és ezzel a korszakkal függ össze az irodalmi népiesség költői csúcsteljesítménye. A szabadság-

harc bukása után az irodalom köréből a zenetudomány körébe került át a népdallal való foglalkozás súlypontja. Már az előző évtizedekben is felfigyeltek a dallamra, számos lejegyzés készült, azonban a szöveg értéke magasan meghaladta a dallam megbecsülését. A század második felében viszont a dallamkutatásé lett az elsőbbség. Füredi Mihály, Bognár Ignác, Mátray Gábor, Szini Károly, Bartalis István, Limbay Elemér gyűjteményei jelzik a folyamat eredményeit. A kor a polgári zenei élet megszervezésének időszaka. A gyűjtők falun is dolgoznak, de átírják, földolgozzák a dallamokat, javítgatják, szinte lehetetlenné teszik az utókor számára a szakszerű fölhasználást. A korábbival együtt ez a kor sem tesz különbséget az eredeti parasztdal és a népies műdal között. Az utóbbi népszerűségét a népszínmű korabeli divatja erősíti. Az utókor bírálatában azonban az is helyet kap, hogy a 20. századi magyar népzene-kutatás számos ponton előzményként támaszkodhatott az említett kutatók eredményeire (pl. már a 19. században fölismerték a zenei variálódás tényét, meglátták a népzene zenetörténeti kapcsolatait).

Paksa Katalin megállapítja, hogy a környező országok népzene-kutatásához képest a múlt század végéig a magyar kutatás lemaradt a föltárás és a hitelesség területén. Kiss Áron 1891-ben kiadott gyermekjáték-gyűjteménye volt az első mű, amely a korabeli európai kutatás élvonalához sorolható. Különös, hogy a forradalmnak méltán nevezhető változást a zeneileg képzetlen, ám minden új iránt fogékony Vikár Béla hozta, aki 1895-ben először vett fonográf-hengerre dallamokat. A hitelesség kérdése ezzel egyszerre megoldódott, feladatot ezután elsősorban az utánajárás és az egyre részletesebb, pontosabb lejegyzés jelentett. Bartók és Kodály Vikár út-törése nyomán indultak nagy jelentőségű gyűjtőútjaikra.

A kötet nagyobb részét a 19. században gyűjtött dallamok példatára teszi ki. Függelékben találjuk a 19. századi népdaltípusokat. Az angol nyelvű összefoglaló előtt kadencia-, szótagszám- és dalszövegmutató kapott helyet.

Kósa László

Pallag Rózsa. Kárpát-ukrajnai magyar népmesék.

Gyűjtötte és közzétette Sándor László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 282 l.

Kárpátalja magyar mesekincsét mindeddig meglehetősen kevésbé ismeri a folklorisztika, pedig a terület a szomszédos Szabolcs-Szatmár vidékével együtt a magyar nyelvterület azon része, ahol a legtovább maradt elevenen a mesemondás. Ezért a kötet tartalma akkor is értékes, ha tudjuk, hogy gyűjtője minden tudományos fölkészültség nélkül, műkedvelőként szedegette össze 1956 és 1961 között. Sándor László az ungvári rádió magyar adásának munkatársaként bukkant a tíz mesemondó ötvenhat szövegére Bátyu, Nagydobrony, Kincseshomok, Kígyós, Makkosjánosi és Forgolány községekben. Munkájáról a föltűnően szegényes utószóban számol be. Legidősebb mesemondója 1894-ben, a legfiatalabb 1936-ban született. A meseszövegek különféle műfajokhoz tartoznak, a tündérmesétől a hiedelemmondáig. A kötetet tájszavak magyarázata, valamint a mesék és mondák tipológiai meghatározása zárja.

K. L.

Penavin Olga: Népi kalendárium.

Az esztendő néprajza a jugoszláviai magyarság körében. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988. 181 l.

Penavin Olga a neves újvidéki folklorista professzor több évtizedes gyűjtése alapján készült a kötet, mely a kalendáriumi ünnepekhez, jeles napokhoz fűződő szokásokat, hiedelmeket, jóslásokat közöl a jugoszláviai magyarság köréből.

A kötet bevezetőjében felvázolja a hagyomány sokféleségét, a pogány és keresztény, az írott és íratlan, a szájhagyományozott és iskolai úton bekerült elemeit.

A egyes hónapok ünnepeinek, jeles napjainak a leírását a hónap időjárási jellegzetességeivel, a csízók, naptárak egykori tanácsaival vezeti be. A mozgó ünnepek, farsang, húsvét, pünkösd, az egyes hónapok, február, április, május jeles napjai elé kerültek. Penavin Olga a szakirodalom ismeretében utal az ünnepek eredetére, pl. az újév, farsang, húsvét, pünkösd, karácsony szokásainak, hiedelmeinek a leírásánál. Olyan jeles napokról is szól, melyek a magyar nyelvterület más részein kevésbé vagy egyáltalán nem jelentősek, pl. január 2. Makár, Jézus nevenapja, január 20. Fábrián és Sebestyén napja, február 10. Skolasztika napja, február 15. Fausztinus napja, március 1. Albin napja, április 30. Széna Kata napja, május 21. Konstantin napja stb.

Saját gyűjtésein kívül a jugoszláviai magyarokra vonatkozó publikált és kéziratot is felhasználta. Így a Magyar Nyelvőr 1867. évi számából idézi a magyaríttebei Zsuzsanna játékot. Érdekes adalék a Göntérházáról való gergelyjárás leírása. Itt a népszokás gyakorlása 1895 után kezdődött, amikor már bevezették a kötelező népoktatást, s országszerte szünőben volt az iskolába toborzó szokás. Rendkívül gazdag anyag fűződik a Luca naphoz és az Ádám-Éva napjához (dec. 24.).

Feltehetően nyomdai és terjedelmi okok miatt nem szerepelnek a kötetben kottapéldák, s gyakran a szövegek is töredékesek, csupán ízelítőt adnak a jugoszláviai magyar folklórból. A kötetet a felhasznált irodalom, a források és a helynevek jegyzéke zárja. Penavin Olga munkája élvezetes olvasmány az érdeklődő nagyközönség, s ugyanakkor adattár a szakkutatók számára.

Tátrai Zsuzsanna

Piros a tromf. 77 vajdasági magyar erotikus népmese.

Gyűjtötte Burány Béla. Antikva Kiadósszervező Iroda, Budapest, 1988. 103 l.

A néprajzi gyűjtőnek nem sok újdonságot jelentett Burány Béla előző, a mostanival azonos típusú szövegeket közreadó kötete (*Szomyas a vak ló. 66 vajdasági magyar erotikus népmese. Újvidék, 1984*), mert a magyar nyelvterületen bárhol találkozhatott hasonlókkal. Az olvasó annál nagyobb meglepetéssel vehette kezébe a korábbi kiadványt, hiszen nem illett ilyesmit közrebocsájtani. Burány Béla úttörése vitathatatlan. A mostani kötet tartalma az előzővel egyezően a kelet-bácskai magyarlakta helységekből került ki. Csak nagyon tág értelmezésben

nevezhetők meséknek. Többségük egyszerű erotikus vagy obszcén tartalmú elbeszélés, kisebb részük trufa vagy anekdota. A kötetet Bata Imre ajánlása vezeti be. Függeléként a magyarázatra szoruló szavak és kifejezések listájára lapozhatunk rá.

K. L.

Rácz István: Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 274 l.

A nemesség társadalmi és kulturális súlya, viszonylagosan magas arányszáma a későfeudális Magyarország népességében (5% körül) ismert a magyar történetírásban. Korszerű, részleteket föltáró kutatásokról azonban sokáig nem beszélhetünk. Az 1980-as években élnékvált meg a nemesség iránti történeti érdeklődés, hogy több évtizednyi elmaradást pótoljon. Rácz István könyve ennek az érdeklődésnek az eredménye. A gazdagon rétegzett, sokféle csoportot alkotó nemesség egyik sajátos egységének, az alföldi városlakóknak a történetét dolgozza föl. A magyarországi városok erősödésével és számbeli gyarapodásával párhuzamosan megfigyelhető a nemesség városokba költözése, a tendencia a török hódoltság terjedésével még hátrázottabbá vált. A hódolt és háborús veszélynek kitett területekről a birtokos nemesség elmenekült, egy kisebb, szegényebb hányaduk húzódott be a nagy, alföldi mezővárosokba. Számuk az újabban nemesített vagyontalan armalistákkal fokozatosan nőtt. Föl kellett adni a hagyományos falusi életmódot, ezzel a szabadság egy részét, de a kerítetlen városok védelmet nyújtottak. A török kiűzése után az Alföldre visszaköltözők egy része változatlan egzisztenciális, habár természetesen más gyökerről okokból, ugyancsak a városokat választotta letelepülése helyéül. Nemesek és nem nemesek jelenléte a különböző jogállású, de valamilyen privilégiummal mindenképpen bíró településeken számos jogi és társadalmi összefüggés eredője lett. Míg a hódoltság idején a közös veszély miatt az egymásrautaltság háttérbe szorította az érdekellentéteket, utóbb ez a visszafogó tényező már nem hatott. A városbeli nemesek egyre több jogot követeltek maguknak, részben olyanokat is, amelyek nem illették őket, részben olyanokat, amelyek a városi közösséget hátrányosan érintették. Elsősorban a közös teherviselés, az adózás, a beszállásolás és más nemesi jogállással kapcsolatos tényezők okozták a vitákat. Országos érvényű privilégiumokról lévén szó, kevés sikerrel vették föl a küzdelmet a mezővárosi polgárok. A helyzetet nehezítette, hogy a helyi nemesség egy része jelentékeny vagyonra tett szert, ami a városok vezetésében előkelő helyet biztosított nekik. Ugyanígy hatott a nemesi társadalom mint környezet, a nemesek kezében lévő közigazgatás és számos más körülmény, ami akkor is meghatározta a nemesség érdekeit, ha történetesen szövetségre léptek városuk nem nemes lakosságával. Az alföldi városok 1848 előtti, későfeudális története nagyon sok, az idézett kategóriába tartozó társadalmi harcot tartalmaz. Rácz István könyve hangsúlyozottan az alföldi városok nemességét mutatja be, figyelme azonban távolabbi párhuzamokra is kiterjed. Jelzi, hogy valószínűleg kialakultak a városi nemesség társadalmi életének nagyobb, regionális típusai, melyeket későbbi kutatásoknak kell majd föltárniuk. A kötet függelékében számos tanulságos

történeti forrás, illetőleg forrástípus olvasható (manumittáló levél, nemesi igazolás, armális, vagyoni leltár, végrendelet stb.).

Kósa László

Sabján Tibor: A búbos kemence.

Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1988. 113 l.

Noha a hagyományos népi kultúra iránt érdeklődő nagyközönségnek szól ez a kiadvány, az etnográfus szakember is haszonnal forgathatja mind az igényes tárgyleírás, mind a kitűnő illusztrációs anyag miatt. Sabján Tibor könyve a nagyalföldi búbos kemence történeti formálódását, építésmódját és használatát jobbra saját kutatásainak, gyűjtéseinek és tapasztalatainak eredményei alapján mutatja be. Morfológiai áttekintése az egyes táji típusok elhatárolásán túl az időbeli változásokat is rögzíti. Tanulságos a kemence építésének szemléletes leírása, amely a rekonstrukciós munkához jól használható útmutatást nyújt, mivel azt a különböző építőanyagok szerint tárgyalja. Hasonlóan gyakorlati szempontú a kemence használatának, fűtésének és karbantartásának leírása, valamint a kemencében készített ételek számbavétele. Végezetül gyakorlati tanácsok olvashatók a kemencének a mai házban való alkalmazásáról.

Selmeczi Kovács Attila

Szabó László: A palócok társadalomnéprajza.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1988. 394 l. (Folklor és etnográfia 46.)

A Bakó Ferenc által irányított nagyszabású regionális vizsgálat, a *palóc kutatás* keretében készült ez a könyv. Szabó László monografikus feldolgozása nemcsak összegzi mindazt a meglehetősen gazdag kutatási eredményt, ami az elmúlt évszázad alatt napvilágot látott, hanem jól kiaknázza az észak-magyarországi három megye (Nógrád, Heves és Borsod) etnográfusai által végzett gyűjtéseket, valamint saját kutatásait. A tudománytörténeti áttekintés után a szerző a rendi tagolódásnak megfelelően igyekszik körülhatárolni a nemesek, jobbágyok és az uradalmi cselédek társadalmi jellemzőit. Figyelmet érdemel a falusi bírók származás szerinti kimutatása 77 községből a múlt század közepéről, ami a nemesi származás előnyéről bizonyodik. A szerző terjedelmes fejezetben foglalkozik a palóc családszervezet történeti alakulásával, a had, a nemzetség és a rokonság kérdésével, továbbá a faluközösség működésével. A rokonsági rendszer megvilágítását szolgálja az üzem- és munkaszervezet formáinak elemzése, valamint az erkölcsi rend értékelése.

Selmeczi Kovács Attila

Szarvas Zsuzsa: Tárgyak és életmód. Összefüggések a háztartások eszközkészletének alakulása és az életmódváltozás között. Alsópáhok–Felsőpáhok.

MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1988. 200 l. (Életmód és tradíció 1.)

A szerző módszertani kísérletnek tekinti munkáját, amely esettanulmány szintjén törekszik megvilágítani a címben megjelölt problémakört a Hévíz környéki szűkebb kistáj két falujának összehasonlító vizsgálata révén. A tudománytörténeti áttekintést követően a falvak demográfiai, birtoklásjogi ismertetése következik. A szociológiai szempontú elemzés a nők és férfiak foglalkozási megoszlását, a vagyoni helyzetet, a házassági kapcsolatrendszer, valamint a családok generációk szerinti megoszlását veszi alapul a két település társadalmi eltéréseinek megállapításához. Említést érdemel a háztartás önállósulása kérdésének felvetése és a család típusok egyes generációkon belüli elhatárolásának szempontja.

A vizsgálat alá kerülő tárgyak kiválasztásánál a szerző a háztartások eszközeire helyezi a hangsúlyt, mellőzve a gazdálkodás tárgyait, azon meg gondolás alapján, hogy a fogyasztáshoz kapcsolódó tárgyak vizsgálata lehetővé teszi az életmódváltozás folyamatának, összetevőinek tanulmányozását. A tárgyakra irányuló elemzés imponáló méretű statisztikai anyagra támaszkodva határolja körül a háztartások eszközkészletének egyes időbeli rétegeit és funkcionális körét. A család típusokkal való egybevetés alátámasztja a korcsoport szerinti kapcsolatot, vagyis a legrégebbi tárgyak a legidősebbeknél, a legújabbak a legfiatalabb családoknál találhatóak túlnyomóan. Természetesen, a közbülső rétegek szerinti megoszlás jóval bonyolultabb képet mutat. Tanulságos elemzést olvashatunk a tárgyak, tárgycsoportok változásairól, a háztartásba kerülés módjairól, a háztartások család típusonkénti szerveződésének fázisairól, valamint a tárgyak funkcionális és érték szerinti rétegződéséről.

Selmeczi Kovács Attila

Ujváry Zoltán: Adomák Gömörből.

Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1988. 322 l. (Gömör néprajza XIII.)

Az Európa Könyvkiadónál Ujváry Zoltán az adomákból jelentetett meg válogatást 1986-ban a nagyközönség számára *Menyecske a kemencében* címmel. A mostani kötet annál teljesebben a tréfás, mulattató kisprózai műfajba tartozó gyűjteményt tizenegy témacsoportba rendszerezve mutatja be.

A témacsoportok bemutatása előtt az anekdota, adoma műfaji kérdéseiről, s a rendszerezési problémákról ír a szerző. Az I. csoportot „Történet esetek, huncutságok” címmel Ujváry Zoltán az élményadoma fogalma alá sorolta. A II.-ba azokat az adomákat foglalta, melyeknek papok és hívők a témája. A III.-ban azokat a tréfás történeteket találjuk, melyeknek a szereplői katonák, rendőrök, fináncok. A magyar népi adomák egyik legtöbbet szerepeltetett alakja, a cigány a IV. csoportba került. Az V. csoportba sorolt adomák hősei gyerekek, diákok, kelekótyák. A VI.-ba a paraszti közösség szemében kiváltságosokról szóló adomák kerültek: az urakról,

nagyságokról, történeti alakokról. A VII. csoportba a szerelmi életre vonatkozó történetek, trufák „A pendely és gatyá körül” címmel sorolódtak be. A VIII. olyan tréfás, kalandos, humoros esetekről szóló anekdotákat tartalmaz, melyek idegen környezetben történtek, pl. vásárban, városon, Amerikában. A be nem sorolható anekdoták kerültek az „Ez is, az is „ címmel jelölt IX. csoportba. A következőbe Ujváry Zoltán a „pikáns versezetek, pajzán találósok, tréfás sírfeliratok, falucsúfólók” változatait sorolta, melyeket mélyen „irodalom alatti”-nak ítél, de a néphagyományban meghatározott funkciójuk van. Az utolsó csoportban azok az adomák szerepelnek, melyek szólásokkal összekapcsolódó történetek.

A kötetet jegyzetek zárják, valamint az adomák mutatója. A jegyzetek és a mutató segítségével tájékozódhatunk az adomák származási helyéről és az elbeszélők személyéről. Esetenként az elterjedtebb változatok irodalmi forrásait is közli Ujváry Zoltán, valamint a legfontosabb szakirodalmat, mely az anekdota, adoma, tréfás elbeszélés kutatásában megjelent.

Az Adomák Gömörből szórakoztató olvasmány, s egyben a szerteágazó tematikájú kispórázai műfaj példatárval rendszerben bemutató szakmunka.

Tátrai Zsuzsanna

Vajda Mária: Hol a világ közepe? Parasztvallomások a szerelemről.
Kecskemét, 1988. 151 l. (Forrás Könyvek)

Nem kíván magyarázatot, miért hanyagolta el a néprajz nagyon hosszú ideig a magyar parasztság szerelmi életének kutatását. Amikor az első adatközlések és tanulmányok a két világháború között megjelentek, azok sem közvetlenül foglalkoztak a szerelmi élettel, hanem vagy a népszokások, vagy a népművészet felől közelítették azt meg. Az 1970-es, majd 1980-as évek egyre gyarapodó adatközlései után Vajda Mária műve az első olyan önálló könyv, amely teljes terjedelmében a magyar parasztok nemi életéről szól.anyagát Balmazújvároson gyűjtötte. Alcímére tekintve azért mondható vallomásgyűjteménynek, mert a szerző eredeti interjúrészleteket bőven közölve-elemezve fejt ki véleményét.

Az így föltáruló világ bizonyára értékes tanulságokat nyújt a szexuálszichológiának, számunkra ezúttal azonban a másik lehetőség, a néprajzi tanulság a fontos. Az elsősorban néprajzi kérdésfeltevések a tudomány szak néhány központi problémáját érintik. Mindamellet nyilvánvaló, hogy a két említett terület kutatása ennél a tárgynál valójában nem nélkülözheti egyik ágazat segítségét sem, az érdekltség kölcsönös.

Az első kérdés, vajon léteznek-e karakteres különbségek a parasztság és például a városi polgárság (vagy más társadalmi rétegek) szerelmi élete között. A választ nehezíti, hogy korábban nemcsak a parasztok nemi élete nem volt tudományos vizsgálat tárgya, de más osztályoké-rétegeké sem. Viszont éppen ezért gyarapíthatják a balmazújvárosi vallomások a szexuálszichológia példatárát, mert az utóbbi jónéhány általános megállapításának nincs társadalmi kötöttsége. Inkább lélektani típusokhoz, egyéni életutakhoz kapcsolódnak és történeti változásokról tanúskodnak.

Könyvében Vajda Mária többször sumázza, hogy a parasztnem életében mily kevés volt az igazi öröm. Ami akadt, az is rövid időszakra korlátozódott és elsősorban a férfiaknak jutott osztályrészül. Szexuális műveltségük alacsony fokon állt. Álszentség, őszintétlenség, titkolózás, érzelmi sivárság uralkodtak benne. Ki állítaná, hogy ezek csupán a parasztság tulajdonságai lehettek? Sőt, az újabb és újabb „fölvilágosító” irodalom nem szűnik meg éppen ezek ellen küzdeni, jóllehet az a törekvés, amely a korábbi visszaszorító gyakorlattal szemben a nemzeti élet felszabadítását írta zászlajára, már legalább egy évszázada elindult.

Szorosan idekapcsolódik egy másik kérdés: vajon van-e a magyar parasztnem szerelmi életének valamilyen etnikusan jellemzőnek mondható tartalma? Összehasonlítás híján erre nem lehet egyértelműen felelni. Ám a könyvet olvasva, valószínűnek látszik, hogy inkább nincs, mint van. Amint ennek a szerelmi kultúrának nemigen van réteg-osztály jellege, hasonló okokból átlépi a nemzeti-nyelvi határokat is. Föltehető, hogy a legfőbb meghatározója az egyetemes középkori egyház által képviselt morál, pontosabban a belőle származó, a nemeket nem azonos mércével mérő, kettős társadalmi morál. Fő elemei talán egész földrészünkön azonosak. Sőt, a parasztnem tovább és zártabban őrizhették ezt az erkölcsöt, amit kultúrájuk ismert tradicionális volta valószínűsít. Az újkor polgársága – noha megtartotta a kettős morált és az álszentséget – azzal, hogy a személyiségnek a korábbinál nagyobb mozgásteret és érvényesülést biztosított, sokat lazított a középkori örökségen. Inkább és hamarabb elismerte az érzelmeik jogát a párkapcsolatok kialakulásában, mint az akkor még erőteljesebben szabályozott közösségekben élő parasztság.

A kép nem vidámító, mert az emberi kiszolgáltatottság számos változatával szembeesít, mégsem teljesen sötét és színtelen. Voltak, akik az idézett hagyomány ellenére huzamosan átéltek a kölcsönös szerelmi élményt. Ők is megszólalnak a kötetben. Akadtak, akik a nagyon kemény szankciókkal dacolni mertek és sikerrel kitörtek a társadalomszabta szigorú keretekből, érzelemtelen érdekházaságból meleg szerelmi kapcsolatra „váltottak át”. A társadalom pedig, újra és újra szembekeverülve az általa meghirdetett erkölcsi elvekkel vagy elnézte nekik, vagy megvetette őket. Az ösztönélet tömegessége mellett, amiről a könyvben annyiszor vallanak a balmazújvárosiak, akár a polgárság individuálisabb mintáinak hatására, akár a külső késztetések nélkül, kialakultak – bár ritkán – bensőséges, mély szerelmek parasztnemek között is. Az utóbbiak azonban nem képezték célt sem a férfiak, sem a nők számára. Nem érezték fontosnak, mert a házasság szövetsége más alapokon nyugodott. Jellemző, hogy mindkét nem általában devianciaként élte meg a szexuális örömszerzés „különlegesebb” formáit, értvén rajta a maguk „egyhangú” gyakorlatától eltérőt, ami inkább gyanakvásra adott okot, ha felbukkant, nemhogy kívánatos lett volna.

A kötet végén – mintegy függeléként – a tárgyhoz tartozó prózai népköltés kapott helyet. A találósokon kívül – ezek közt akad verses is – nehéz ezeket a darabokat műfajokba sorolni: anekdoták, trufák, mondák, legtöbbször egyszerűen vándor erotikus történet. Egy részük szellemes, nevetető, másik részük pusztán arra építi komikumát, hogy obszcén szavakat használ. Humorának további forrása a nemzeti aktus elbeszélése, azaz olyasmi, amiről a mindennapi életben nem illet, vagy tiltott volt beszélni. Ezeket a szövegeket, akár az utóbbi években egyre nagyobb

számmal megjelenő hasonlókat, aligha fogják beválogatni jövőbeli reprezentatív népköltési gyűjteményekbe. Nemcsak tartalmuk miatt, hanem ugyanilyen fokig azért sem, mert művésziileg színvonalatlanok. Megjegyezni való, hogy nyelvi eszköztáruk egyébként szemléletes, változatos, kifejező, a könyv tárgykerében nyelvünknek ez sajátja – tudvalévően – szintén nem kizárólagos paraszti tulajdonság.

A majdani válogatásokban valószínűleg érvényesülő szelekciós szempont nem jelentheti azt, hogy ezek a szövegek nem tartoznak bele a népi kultúrába. „Elfeledkezni” sem lehet többé róluk, mint korábban, mintha a néprajz nem tudott volna létezésükről. Sőt, a népi kultúra differenciáltabban áll előttünk annak az ellentmondásnak az ismeretében, amely ezek között a szövegek és a népi líra szerelmi dalainak gyöngyszemei között feszül.

A csupán a szerelmi dalokat számon tartó néprajz mellett a szépirodalomban is találkozunk egyoldalú, sőt idealizáló beállítással. Eszményített, szépített például Veres Péter, akitől Vajda Mária több ízben a legnagyobb tisztelettel határolja el magát, hiszen anyagát balmazújvárosiak vallomásaiból állította össze, szembe-sülnie kellett az író szépirodalmi és szociográfiai alkotásainak vonatkozó megá-lapításaival.

A könyv mégsem csak Balmazújvárosról szól, hanem a viszonylag csekély összehasonlító irodalomtól kísértén minta értékű a Kárpát-medencében. Címe azt sugallja, hogy a parasztságnál a nemiség az élet középpontjában áll. A tartalomból kiderül: ez akként igaz, hogy nem volt nagyobb szerepe, mint a társadalom más csoportjainál, sőt a megélhetés nehézségei, az élet ritmusa olykor inkább háttérbe szorították, mint a modern szabadidőt ismerő polgárság körében. Feltétlenül a munka, a mindennapi életfeltételek biztosítása után következett, többségben racionálisan viszonyultak hozzá.

Nem lehet dicsérő szó nélkül hagyni a szerző kapcsolatteremtő készségét, amivel az idős balmazújvárosi embereket életük legbensőbb ügyeiről beszéltette. A vallomásokat úgy dolgozta föl, hogy azok nem veszítettek intim jellegükből, nem váltak sem a szabadosság, sem a prudéria érvanyagává, hanem megmaradtak a legtisztább értelemben tényeknek, a tudományos vizsgálódás tényeinek.

Kósa László